

Kupujte iba
od predajcu
s preukazom.
Číslo preukazu
predajcu:

NOTABENE

2,80 €

Polovica
pre predajcu

MESTO
PRE DETI

Ihrišká 21. storočia (2) ● Filip na šmýkačke (4) ● Všetko na dosah (8) ● Odborníčka na hravé detstvo (12) ● Galaxia
Petržalka (13) ● Cesta z osady (17) ● Zážitok ako učenie (20) ● Svojský svet Jelenej ulice (23) ● Návrat do mesta
(26) ● Hore-dole (30) ● Štvrť budúcnosti (32) ● Bez úsmevu ani na krok (36) ● Mój svet končil pri križovatke (39)
● Postavme Emmku na nožičky (40)

JÚN 2025 Č. 287

Text Juraj Červenka
Foto Skull Studio

Ihriská 21. storočia

Inovatívne detské ihriská s estetickými prvkami navrhuje Matěj Hájek z pražského štúdia Skull. Ihrisko je podľa jeho slov veľmi dobrým obrazom danej lokality. Je to akési zrkadlo, ktoré napovie veľa o obyvateľoch. „Pri pohľade na ihrisko sa môžete zahrať na Sherlocka Holmesa a pátraťte. Zistíte, aká je klíma v miestnej komunite. Či ide o miesto stretnutí naprieč generáciami, či je udržiavané, či sa domáci obyvatelia angažujú a ako sa správajú zástupcovia samosprávy,“ hovorí sochár a dizajnér Matěj Hájek. Podľa neho je dobré, keď sa na ihrisku dokáže aj zapojiť do hry aj dospelý.

Dnes už ihriská zväčša spĺňajú zákonom dané bezpečnostné normy, inak je to však s ich estetickým rozmerom a jedinečnosťou. Ihrisko môže byť umeleckým dielom, dominantou. „Malo by byť aj skvelou učebnou pomôckou. Hra nemusí byť separovaná aktivita, môže ponúkať priestor pre všeobecný rozvoj. Na ihrisku sa dieťa môže dostať na hranicu svojej komfortnej zóny, vyhodnocovať riziká, ihrisko môže zvyšovať potenciál neuroplasticity mozgu. Na ihrisku by malo dieťa objavovať,“ myslí si Matěj Hájek. ●

Komu patrí verejný priestor

Na bratislavskej konferencii Start with Children, zameranej na budovanie lepších miest pre deti, v spolupráci s ktorou sme pripravili toto číslo NOTA BENE, vystúpila medzi prednášajúcimi z celého sveta aj Eva Kail. Viedenská urbanistka, ktorá do konceptu verejného priestoru priniesla rodovo vyvážené plánovanie. V roku 1991 realizovala projekt s názvom Komu patrí verejný priestor. Išlo o fotografickú výstavu, dokumentujúcu pohyb ôsmich žien po Viedni v priebehu jedného dňa. Poukázala ním na to, že pohyb mužov a žien po meste je odlišný. Muži sa presúvali hlavne z domu do práce a z práce domov, prípadne medzitým na tretie miesto súvisiace s ich povinnosťami alebo koníčkami. Ženy, ktoré mali väčšinou okrem seba na starosti aj ďalších členov rodiny, vybavovanie na úradoch, lekárov a nákupy, sa po meste pohybujú úplne inak. Robili veľa krátkych presunov, ich pohyb po meste sa akoby reťazil. Vďaka tomuto projektu a následnej práci Evy Kail sa do verejných politík premietlo rodovo citlivé plánovanie vo verejnom priestore.

Eva Kail upozornila na dôležitý fakt: ak chceme pri príprave projektov zistiť, čo naozaj obyvatelia chcú, nedozvieme sa to na stretnutí s verejnosťou vo veľkej sále. Tam najsilnejší a najlepši rečníci prekričia ostatných. Tí slabší alebo introvertnejší sa nedostanú k slovu. Alebo ani neprídu. Preto musí byť na takom stretnutí k dispozícii stráženie detí. Inak nebudú môcť prísť single rodičia. Názory ľudí treba zisťovať rozhovormi v menších skupinách pri malých stolíkoch. A za niektorými treba aktívne prísť. Eva Kail medzi nich zaradila ľudí so znevýhodnením aj ľudí bez domova. Aby bol vypočutý názor všetkých.

Eva Kail zistila, že vo Viedni je po ženách pomenovaných menej ako 10 % ulíc, ktoré nesú názvy s menami ľudí. Je to dôsledok toho, ako sme sa doteraz pozerali na históriu a jej významných aktérov. Projekt mappingdiversity.eu analyzoval názvy 155 468 ulíc v 32 európskych mestách 19 krajín. Slovensko medzi nimi nebolo. Výsledky ukázali, že z 56 852 ulíc, pomenovaných po osobách, nesie mená žien len 9 %. Najviac ulíc pomenovaných po ženách (19,5 %) má Štokholm. Najmenej (2,7 %) maďarský Debrecín. Z hlavných miest je to Praha so 4,3 %. Aké mená najčastejšie majú „ženské“ ulice? S obrovským náskokom vedie Panna Mária. Nasleduje svätá Anna a za ňou Marie Curie. Zoznamu ďalej dominujú sväté. Nie vedkyne, umelkyne, političky, výskumníčky či športovkyne.

Viedenski urbanisti sa v novovybudovanej štvrti Seestadt, o ktorej tiež píšeme v tomto čísle NOTA BENE, rozhodli postrážiť genderovo vyvážené pomenúvanie ulíc. Lebo je odrazom dôležitosti, akú jednotlivým aktérom a aktérkam našich dejín prikladáme. A ako Eva Kail dodáva, dievčatá a ženy budú verejný priestor, ktorý nesie aj ženské mená, považovať viac za svoj. A budú cítiť, že v ňom tiež majú miesto.

Jana Čavojská
zástupkyňa šéfredaktorky

Filip na šmýkačke → 4

Alfou a omegou je, keď vo verejnom priestore máte kam ísť na záchod, môžete si umyť ruky, napiť sa, máte si kde sadnúť, skryť sa do tieňa a neprší na vás, hovorí architekt Adam Gebrian, ktorý sa na mestá pozerá očami malého dieťaťa.

Svojský svet Jelenej ulice → 23

Spisovateľka a režisérka Anna Grusková si pred takmer desiatimi rokmi obliekla zásteru, aby na dvore jedného z domov na Karpatskej ulici rozpovedala náhodným okoloidúcim príbeh svojho susedstva.

Štvrť budúcnosti → 32

Vo viedenskom Seestadte nejazdia autá, ale bicykle, funguje komunitné bývanie, všade sú ihriská a v lete obyvatelia vyrážajú z bytov v plavkách na pláž.

Pre mňa je alfou a omegou, keď vo verejnom priestore máte kam ísť na záchod, môžete si umyť ruky, napiť sa, máte si kde sadnúť, skryť sa do tieňa a neprší na vás, hovorí architekt, ktorý sa na mestá pozerá očami malého dieťaťa.

Filip na šmýkačke

Architekt a popularizátor architektúry Adam Gebrian sa s manželkou a dvojročným synom presťahoval na tri mesiace do Barcelony. Bolo to vraj najšťastnejšie obdobie jeho doterajšieho života. Jeho jedinou povinnosťou bolo dávať pozor, aby sa malému Filipovi nič nestalo. Pozoroval jeho kontakt s cudzím mestom, vnímal jeho pohľad na verejný priestor. Keď mu neskôr napísali z jedného vydavateľstva, že majú záujem o knihu od neho alebo o ňom, odpovedal, že najzaujímavejšie boli tri mesiace v Barcelone s malým dieťaťom. Napísal prvú kapitolu – o tom, ako sa Filip šmýkal na fantastickej šmýkačke. A vydavatelia povedali ok. Teraz sú knihy štyri, Adam píše piatu a všetky majú rovnakú tému: jeho snahu dívať sa na prostredie očami dieťaťa.

Čo vás priviedlo k architektúre?

Je za tým drobná príhoda. Otec bol architekt. Raz potreboval, aby som mu pomohol na stavbe, aj keď som mal

Text a foto Jana Čavojská

vtedy len sedem rokov. Chcel druhé ruky, ktoré mu budú držať pásmo, kým zmeria nejaké veci. Sledoval som ho a páčilo sa mi, čo robí. Pracoval samostatne, vonku, nesedel v kancelárii. Pripadalo mi to veľmi slobodné. Realita je, samozrejme, iná. V skutočnosti väčšinu času sedíte za počítačom. Ja sa už navrhovaniu stavieb nevenujem, ale robím to, čo sa mi páčilo na práci môjho otca. Nemám pracovnú dobu, nepracujem z kancelárie. Nič sa nedeje, ak nezdvíham telefón a neodpovedám na maily.

Z navrhovania budov ste presedlali k popularizácii architektúry. Prestala sa vám praktická práca architekta páčiť?

Mal som pocit, že architektúra nikoho nezaujíma. V posledných rokoch sa často skloňuje slovné spojenie verejný priestor. Mne pripadá oveľa dôležitejší verejný život. Na svojich cestách som často videl, ako sa zaujímavý život odohráva v úplne príšernom prostredí a že v krásnom prostredí sa neodohráva skoro nič. Takže sila architektúry nie je až taká veľká, ako by sme si priali.

Ja si myslím, že veľa ľudí si všíma svet okolo seba a chce žiť v estetickom a funkčnom prostredí.

Nie som o tom presvedčený.

Vyrastal som síce v rodine architekta, ale ako pätnásťročný som o architektúre vedel veľmi málo. Spomínam si na to, čo sa mi vtedy páčilo a čo som považoval za skvelé. Dnes viem, ako zúfalo mizerný môj vkus vtedy bol. Vychádzal som zo slabých vedomostí a nemal som to s čím porovnávať. Nevedel som, že existujú iné priestorové koncepcie, prístupy a materiály. Až v priebehu ďalšieho štúdia, práce a cestovania, vďaka ktorým som navštívil desaťtisíce stavieb po celom svete, sa môj náhľad na to, čo považujem za dobré, mohol formovať. Preto ma neprekvapuje, že ľudia, ktorí sa architektúre nevenujú, nemusia rozpoznať skvelé veci.

Napriek tomu, že rôznym ľuďom vyhovujú rôzne veci a žijeme v rôznych kultúrnych kontextoch,

existujú univerzálne pravidlá pre tvorbu kvalitného verejného priestoru?

Bývalý primátor kolumbijskej Bogoty Enrique Peñalosa povedal slávnu vetu: Čo je dobré pre deti, seniorov a znevýhodnených, je dobré pre všetkých. Ak dokážete urobiť prostredie vhodné pre najsilnejších, tak bude vhodné aj pre kohokoľvek iného. Verejný priestor by mal byť zariadený tak, aby ste z neho nemuseli odísť, ak nechcete. Pre mňa je alfou a omegou, keď v ňom môžete ísť na záchod, umyť si ruky, napiť sa, máte si kde sadnúť, môžete byť v tieni a neprší na vás. Väčšina našich verejných priestorov takto zariadená nie je. Napríklad neďaleko Pražského hradu máme krásny prírodný areál Jelenia priekopa. Lenže tam nemáte kam ísť na záchod. Niektori vám tým hovoria: príď, urob si fotku, video, na chvíľu si sadni a potom vypadni. Lebo ak potrebuješ ísť na záchod, nevytvoril som ti na to podmienky.

Takže Praha, kde žijete, má ďaleko od ideálu plánovania kvalitného verejného priestoru?

Praha vyzerá fantasticky z diaľky, nádherne z vyhlídky a veží, je krásna na pohľadniciach a keď nasneží, zdá sa vám ako z rozprávky. Ale ak potrebujete byť vo verejnom priestore dlhšiu dobu, zistíte, že to mesto je zanedbané, znečistené, miestami zahádzané odpadkami, bez možnosti zísť si na záchod, bez možnosti napiť sa vody, lebo tu nie sú takmer žiadne pitné fontánky. Nepočíta s tým, že by ľudia trávili vonku dlhší čas. Verejný priestor neuveriteľne lacno predávame komukoľvek, kto oň prejaví záujem, lebo si myslíme, že ho nepotrebujeme.

„Verejný priestor neuveriteľne lacno predávame komukoľvek, kto oň prejaví záujem, lebo si myslíme, že ho nepotrebujeme.“

Prečo v našich krajinách nepovažujeme prostredie okolo nás za naše? Je to kvôli komunistickej minulosti? Nezachytili sme nejaké trendy? Sme mentalitou iní ako ľudia v krajinách s väčšou tradíciou fungovať v parkoch a na uliciach?

Výborný urbanista Jan Sedláček mi raz v Prahe na Václaváku povedal, že námestie za komunizmu výrazne prestavali preto, aby sa tam ľudia nemohli schádzať. Snaha, aby sa ľudia nestretávali a nehovorili spolu, bola v DNA nášho spoločenského zriadenia zakódovaná 40 rokov. Nikto vtedy nevedel, komu môže veriť. Takže verejný priestor bol neatraktívny. Populárne bolo chatárčenie a chalupárčenie. Na chalupy sa ľudia cítili naozaj slobodní. Tešili sa, že je konečne víkend a môžu vypadnúť z mesta do lona prírody, opustiť to zlo, ktoré ich dusí a núti pracovať. To je dodnes charakteristické pre náš vzťah k mestskému prostrediu. Veľmi málo ľudí trávi rado čas v meste. Generácia mojich rodičov zaťahuje závesy, lebo dvesto metrov od nich býva niekto iný. Ďalšiu úlohu zohráva klíma, ale nie úplne zásadnú. Napríklad v Kodani klíma tiež nie je úplne skvelá, ale verejný priestor prosperuje.

Kodaň je hlavne v poslednom období príkladom úspešného urbanistického rozvoja.

Dánski architekti mi hovorili, že kedysi sa za Kodaň hanbili. Pripadala im ošumelá, rozpadnutá, s mizernými verejnými priestormi, bez novej, súčasnej architektúry. Kľúčová postava pre rozvoj Kodane, architekt a urbanista Jan Gehl povedal, že o architektúre vedel všeličo, ale o ľuďoch vôbec nič. Oženil sa s antropologičkou a v druhej polovici 60. rokov získali ročné štipendium na pobyt v Taliansku. Pozorovali správanie ľudí vo verejnom priestore. Gehl skicoval, čo robia, kde sedia, na čo sa dívajú, ako využívajú tieň, čo sa deje, keď sa na námestí koná trh. Táto skúsenosť zásadným spôsobom ovplyvnila jeho tvorbu. Premieta sa do celého sveta, lebo okrem iného sa podieľal napríklad na analýze rekonštrukcie Times Square v New Yorku. Keď začal pracovať v Kodani, malo mesto jednu pešiu zónu. Dnes ich má možno 60. Vodu v prístave

vyčistili tak, že v nej môžete plávať. Pozdĺž nábrežia môžete tráviť čas, plávať, cvičiť, bicyklovať. V meste sú stovky skvelých stavieb. Majú do seba neuveriteľným spôsobom integrovaný verejný priestor. Známa je spaľovňa komunálneho odpadu a elektráreň Amager Bakke, na ktorej je zjazdovka, bežecký chodník a lezecká stena. Do prevádzky tohto typu verejnosť za normálnych okolností nepustíte. Oni tam umiestnili verejný priestor, ktorý navštevujú stovky, tisícky ľudí.

Musi na niečo také spoločnosť obrazne povedané dozrieť?

Určite sú oveľa ďalej ako my. Na streche jedného parkovacieho domu majú krásny park, na streche iného jedno z najlepších detských ihrísk, aké som kedy videl. Deti lezú po preliezkach a pozerajú sa pritom na dynamicky sa rozvíjajúcu štvrť. Na ihrisku v obyčajnom parku sú zas atrakcie v tvare dôležitých kodanských budov. O pár rokov neskôr sa ukáže, ako to budovalo vzťah detí k verejnému priestoru. Vzdelávanie detí je zásadné. Aj vďaka svojej práci som skeptický voči vzdelávaniu dospelých. Tí majú názory utvorené. Primátor brazílskeho mesta Curitiba Jaime Lerner, vďaka ktorému má mesto jeden z najefektívnejších systémov verejnej dopravy na svete a vysoký podiel recyklácie odpadu, povedal, že sa to podarilo dosiahnuť vďaka deťom. Naučili to deti v materských školách a tí malí teroristi následne donútili svojich rodičov správať sa tak isto.

Malo by byť urbanistické plánovanie skôr na verejných inštitúciách ako na developeroch?

S hlavnou architektkou Kodane Tinou Saaby sme sa rozprávali o rozširovaní verejného priestoru na úkor parkovania. Povedala mi, že každý rok zrušia v každej ulici jedno parkovacie miesto. Jedným z hlavných problémov architektúry je kontinuita. Funkčné obdobie politikov sú štyri roky, z toho reálne pracujú dva, lebo prvý rok je na zorientovanie a štvrtý na predvolebnú kampaň. Starostovia niektorých menších obcí dosiahli výborné výsledky, ak boli zvolení niekoľkokrát po sebe. Počas prvého volebného obdobia stihli akurát urobiť plány. Až potom mohli začať s realizáciami.

V roku 2018 ste sa s manželkou a dvojročným synom Filipom presťahovali na tri mesiace do Barcelony a objavovali ste nové mesto. Neskôr ste o tom napísali knihu. Čo bolo v Barcelone z pohľadu Filipa také super?

Nebrali sme so sebou buginu a na nosenie bol ťažký, tak som mu kúpil kolobežku. Vyšli sme z obchodu, odrazil sa a išiel. Povrchy v celom centre Barcelony sú urobené tak dokonale, že môže jazdiť všade. Napojenie chodníkov na cesty je bezbariérové. Takže mesto je vhodné aj pre znevýhodnených a funguje ako mekka skateboardistov a ďalších, ktorí sa pohybujú na kolieskach. Je tam veľa detských ihrísk. Nie sú veľké ani fantasticky urobené, ale sú po celom meste. Prechádzate ním a z pohľadu malého dieťaťa si vytvoríte desiatky orientačných bodov. Tie ihriská a ulice sú živé. Raz sme išli po ulici a Filip hovorí: „Čistiace autíčko.“ Za rohom znova: „Čistiace autíčko.“ Keď to povedal asi stokrát, začal som si všímať, akým spôsobom tam čistia ulice. U nás sa raz za pár mesiacov objavia značky, aby sme preparkovali autá, lebo o dva týždne sa medzi ôsmou ráno a tretou popoludní budú čistiť ulice. Časť ľudí to ignoruje a auto nepreparkuje, takže čistia iba priestory medzi nimi. V Barcelone prebieha čistenie dvakrát denne, ráno a popoludní. Robili ho ľudia v dvojiciach. Jeden mal kefu s dlhou rúčkou a druhý kôš. Zohli sa pod každé

auto a vymietli neporiadok do koša. Tí ľudia vyzerali, že to robia radi. Netvářili sa, že vykonávajú podradnú prácu, ale činnosť dôležitú pre mesto. V Barcelone bolo dobre premyslených veľa ďalších vecí, napríklad otočné smetné koše, ktoré zamestnanec mestských služieb jednoducho kľukou odomkol, otočil a vysypal.

Barcelončania sa pritom sťažujú na priveľký počet turistov a protestujú aj proti krátkodobým prenájmom prostredníctvom platforiem ako Airbnb.

Turistický ruch je tam masívny, ale na 100 kilometroch štvorcových žijú dva milióny stálych obyvateľov. Populačná hustota Barcelony je 6,5-krát vyššia ako populačná hustota Prahy. V centre Prahy nebýva skoro nikto. Trvalých obyvateľov je nás možno desaťtisíc. Zvyšok sú návštevníci, ktorí k mestu nemajú vzťah. Ale Praha sa k stálym obyvateľom nespráva najlepšie. V Barcelone je veľa vecí orientovaných na ľudí, ktorí tam žijú trvalo. Napríklad zájdite do štvrte Eixample hneď vedľa centra. Na prvý pohľad na vás bude pôsobiť nepríjemne. Je tam veľa áut a veľa ľudí, široké bulváre, nemáte si kde odpočinúť. Ale keď ju trochu preskúmate, zistíte, že mesto vykúpilo asi štyridsať vnútroblokov. Obsahujú detské ihriská, záhradky, kaviarne a sú prístupné komukoľvek.

Čo ponúka Lisabon Filipovi a deťom v jeho veku?

Filip sa dokáže zabaviť kdekoľvek, v akejkolvek situácii a na akomkoľvek mieste. Nemusí tam byť detské ihrisko ani niečo skvelé. Akákoľvek šikmá plocha je zaujímavejšia ako rovina a potom už ide lopta, autíčko, kotúľ a sa on a o zábavu je postarané. Stačí mu dopriať veľa času a nezakazovať mu úplne všetko. Zabíjakom hry je hlavne veta: „Už pod' a neotravuj, ponáhľame sa, lebo musíme vidieť to a to.“ Ja som sa neponáhľal, nemal som žiadny zoznam vecí, ktoré chcem vidieť. Takže sme mohli kdekoľvek stráviť toľko času, koľko sme potrebovali.

Potom prišlo sedem mesiacov v USA.

Raleigh, New York, Chicago v dobe najtvrdšieho kovidu. Odchádzali sme z úplne prázdnej Prahy ako poslední cestujúci, ktorí na americkej ambasáde dostali dlhodobé vízum. Hore na newyorskom Rockefellerovom centre sme boli sami. Inokedy sú tam stovky ľudí. Zažili sme úplne prázdny verejný priestor.

Na Tenerife mal Filip už takmer sedem rokov. Menia sa jeho záujmy?

Filip sa mení a ja na to reagujem s radosťou. Tenerife vzniklo na pozvanie kamarátov. Boli sme tam vyše

„U nás sa stretávam skôr s ohľaduprázdnosťou. Ľudia robia to, čo je výhodné pre nich, a nepremýšľajú nad dopadom svojej činnosti.“

mesiacu. Bývali sme niekde v strede na nezaujímavom mieste, nad nami boli hory a pod nami turistický ruch.

Čo na ostrove zaujalo vás?

Bol to pozitívny šok. Alexander von Humboldt o Tenerife kedysi napísal, že je to zmenšenina sveta. A je to tak. Najvyšší vrch má 3776 metrov, pri oceáne je o, a medzitým sú všetky klimatické pásma, rôznorodá fauna a flóra, dokonca hlavné mesto, ktoré je malé, ale má atribúty metropoly. Takže na veľmi malom priestore môžete vidieť ohromnú rôznorodosť. A nečakane je tam veľa skvelej architektúry.

Pritom tam nie sú žiadne nápadne moderné stavby.

Sú to práce výborných lokálnych architektov, súčasne, ktoré vznikli s dobrou znalosťou ostrova. Často sú z kameňa, vyzerajú ako sopečné vyvreniny, splyývajú s prírodou. Zaujal ma napríklad atletický štadión. Jeho fasáda je vyskladaná z obrovských kameňov a na jednej strane klesá a otvára sa výhľad na oceán. Škola dramatických umení je zas len obalom vonkajšieho priestoru, takže vyzerá ako interiér, ale neprší na vás a nesvieti slnko. Vybavená je tak, aby si študenti mohli vyskúšať hranie v rôznych prostrediach. Takýchto kultúrnych centier, kostolov, múzeí a škôl som tam navštívil veľa. Prišli mi výborné. Kvôli architektúre tam prevažná väčšina ľudí necestuje. O to viac ma to zaujíma. ●

ADAM GEBRIAN

Český architekt, fanúšik a kritik architektúry. Namiesto navrhovania stavieb sa rozhodol architektúru propagovať a zvyšovať povedomie o architektonickej kultúre. Architektúru vyučuje na univerzite, píše o nej pre rôzne médiá, má vlastnú reláciu v rádiu aj internetovej televízii. Je jedným z autorov Centra architektúry a mestského plánovania CAMP v Prahe. V roku 2015 získal titul Architekt roka. Napísal štyri knihy o tom, ako rôzne mestá a miesta na Zemi vníma jeho malý syn Filip. Momentálne pracuje na piatej.

Text Tamara Lištiaková

Tento koncept, známy ako 15-minútové mesto, si získava čoraz viac priaznivcov naprieč celým svetom. Jeho duchovným otcom je francúzsky urbanista kolumbijského pôvodu Carlos Moreno. Inšpiruje radnice od Paríža cez Melbourne až po Bogotu a zároveň vyvoláva diskusie o tom, ako by mala vyzeráť budúcnosť urbanizmu

v ére klimatických zmien, digitalizácie a narastajúcich sociálnych nerovností.

Carlos Moreno emigroval do Francúzska, kde vyštudoval matematiku a informatiku. Spočiatku sa venoval výskumu v oblasti robotiky a inteligentných systémov, no časom ho začali viac zaujímať komplexné mestské štruktúry a udržateľný urbanizmus.

Všetko na dosah

Predstavte si mesto, kde je to, čo k životu potrebujete: práca, škola, lekár, obchod, park aj kaviareň, vzdialené do 15 minút chôdze alebo jazdy na bicykli od vašich dverí.

↗ Nábřeží v Kodani
priláhuje množstvo ľudí.
Foto: Francisco Tirado

→ ↗ Dvor základnej
školy Jany z Arcu
v Paríži. Foto:
Guillaume Bontemps/
Ville de Paris

→ → Park'n'Play projekt
v Kodani: parkovací
dom s detským ihriskom
a športoviskami. Foto:
Francisco Tirado

ZELENÉ OÁZY

V centre pozornosti konceptu 15-minútového mesta je spokojnosť ľudí – a obzvlášť detí. V roku 2019 Paríž predstavil projekt ulíc pre deti. Počas víkendov uzatvárali niektoré ulice. Namiesto hluku motorov sa nimi niesol smiech a krik hrajúcich sa detí. Konali sa tu komunitné akcie či pouličné oslavy. V tejto politike mesto pokračuje: niektoré cesty sa premenili na pešie zóny, iné zostali zmiešané,

Dnes pôsobí na Sorbonne Business School v Paríži.

Koncept 15-minútového mesta predstavil počas klimatickej konferencie COP2 v Paríži v roku 2015. Nadchla sa ním aj Anne Hildalgová, súčasná starostka Paríža, a povýšila ho na kľúčovú urbanistickú stratégiu mesta. „Ide o systematickú premenu miest tak, aby sa dokázali prispôsobiť klimatickej zmene. Cieľom je prepojiť pohodlné bývanie, prácu, kultúru, vzdelávanie

a pulzujúci komunitný život s prosperujúcim lokálnym biznisom. Vzniká tak priestor, kde je prirodzené budovať vzťahy a sociálne väzby,“ vysvetlil nám Carlos Moreno po svojom vystúpení na konferencii Start with Children v Bratislave.

Dôležitou súčasťou jeho vízie je, aby Paríž bol mestom, kde sa bude dobre žiť nielen deťom, ale aj seniorom a ženám. Prosperovať by v ňom malo aj lokálne podnikanie.

no pribudli na nich detské ihriská, zeleň, lavičky. „Napriek počiatočnej opatrnosti a kritike sa to osvedčilo. Aj vodiči sú rodičia a chcú pre svoje deti bezpečné a príjemné prostredie,“ vysvetľuje Carlos Moreno.

V Paríži sa škola nachádza v priemere každých 300–400 metrov. Ich areály už nie sú len miestom vzdelávania, ale aj zelenými zónami. Asfaltové plochy nahrádzajú prírodnými materiálmi, vysádzajú stromy a pribúdajú vodné prvky, ktoré zmierňujú horúčavy.

„Školy sú miestom, kde sa deti z rôznych sociálnych, kultúrnych a náboženských pomerov stretávajú a učia spolunažívaniu. Preto tam musí byť rovnosť, inklúzia a bezpečie,“

zdôrazňuje Carlos Moreno. Plánovanie zohľadňuje aj potreby dievčat. Tie totiž často v priestore ustupujú chlapcom. Kým na tradičných školských dvoroch dominovali basketbalové a futbalové ihriská, tie nové zahŕňajú pieskoviská, drevené prvky, domčeky, tunely, oddychové zóny či drevené típí, ktoré vytvárajú menej hlučné a súťaživé prostredie. Dievčatá často uprednostňujú pokojnejšie aktivity.

Areály sú počas víkendov otvorené verejnosti. Konajú sa v nich komunitné a kultúrne podujatia, slúžia ako priestor pre susedské stretávanie. Zelenšie, bezpečnejšie a pokojnejšie sa stávajú aj ulice v okolí škôl. Doteraz prešlo takouto premenou už viac ako 200 ulíc a 130 školských areálov.

KONŠPIRÁCIE A VYHRÁŽKY
„Niektorí ma nazývajú radikálnym ľavičiarom. Ja však nie som radikálny ideológ, som radikálny humanistický urbanista. To je moja hodnota,“ hovorí Carlos Moreno. Jeho cieľom nie je uzatvárať ulice pre autá, ale otvárať ich pre ľudí. Najnovší prieskum ukazuje, že približne 70 % Parížanov je spokojných s konceptom ulíc pre deti. Dôvod je jednoduchý: deti sú v bezpečí, čo oceňujú najmä rodičia.

V posledných rokoch však Moreno čelí pre svoju prácu a koncept 15-minútového mesta vyhrážkam smrťou. Stal sa terčom útokov najmä zo strany pravicových extrémistov, ktorí túto urbanistickú stratégiu vnímajú ako hrozbu pre osobnú slobodu. „Ľudia veriaci konšpiračným teóriám útočia na tých, ktorí prichádzajú s progresívnymi a odvážnymi myšlienkami. Rok 2023 bol pre mňa, moju manželku aj rodinu veľmi ťažký. Neustále sme čelili vyhrážkam,“ hovorí.

Vďaka tomu sa však koncept 15-minútového mesta dostal do povedomia po celom svete. Prijali ho starostovia, regióny aj medzinárodné inštitúcie. „Som vedec. Navrhol som model, ktorý môžu prevziať starostovia, aby sa v ich mestách žilo lepšie. To, že sa ľuďom páči, je pre mňa, vedu, mestá aj pre ich obyvateľov dobrá správa.“ Moreno zdôrazňuje, že táto stratégia nie je primárne o peniazoch, ale o ochote prijímať systematické zmeny. Podľa neho je aplikovateľná na všetky mestá bez ohľadu na veľkosť či ekonomickú silu. Práve mestá sú totiž jedným

z najväčších producentov CO₂ a spotrebúvajú najviac energie. Moreno sa obáva jedného: že si jeho ideu privlastnia firmy, ktorým ide iba o zisk. „Ak developeri vytvoria štvrte len pre ultrabohatých, bez sociálnej inklúzie, tento koncept stratí svoj zmysel.“

PÄTMINÚTOVÉ MESTO
Ešte ambicióznejšou verziou je koncept 5-minútového mesta, ktorý poznajú napríklad v Kodani, v niektorých

→ Carlos Moreno. Foto: Vladimír Škuta/Start with Children

častiach Tokia a Viedne. Nordhavn, v preklade severný prístav, s rozlohou približne dva štvorcové kilometre, sa nachádza severovýchodne od centra Kodane. Viac ako sto rokov slúžil ako prístavná a priemyselná zóna. S rastúcou populáciou a rozvojom metropoly sa mesto rozhodlo túto oblasť radikálne zmeniť. V priebehu nasledujúcich štyridsiatich rokov sa má Nordhavn stať domovom pre 40 000 ľudí a vytvoriť rovnaký počet

„Táto stratégia nie je primárne o peniazoch, ale o ochote prijímať systematické zmeny.“

↑ Rune Boserup. Foto: Vladimír Škuta/Start with Children

pracovných miest. Dnes v štvrti žije približne päťtisíc obyvateľov.

Architekt Rune Boserup zohral kľúčovú rolu v plánovaní štvrte ako člen tímu architektonického štúdia Cobe. Ide o najväčší metropolitný rozvojový projekt v Škandinávii. Jedným z jeho základných pilierov je mobilita. Pohyb pešo, na bicykli alebo metrom má byť jednoduchší než autom. „Máme tu kvalitné cyklotrasy a spoľahlivý systém metra. Všetko, čo človek denne potrebuje: bývanie, práca, obchody, školy, škôlky, je dostupné v okruhu päť minút chôdze alebo jazdy na bicykli, teda do štyristo metrov,“ vysvetľuje Rune Boserup.

Nie každá budova má vlastné parkovacie miesta. Parkovanie je sústredené do záchytných zón, čo odľahčuje ulice od áut a hluku. Vďaka tomu získavajú viac priestoru peši a cyklisti. Mnohí obyvatelia, ktorí vlastnia auto, ho používajú len príležitostne, napríklad na víkendové výlety mimo mesta.

UDRŽATEĽNOSŤ AKO PRIORITA
Verejný priestor tu aktívne počíta s mladou generáciou. Pre malé deti sú k dispozícii ihriská, staršie a mládež môžu využiť špeciálne športovisko na streche jednej z parkovacích garáží či fitness a tréningové centrum. „Mladí majú radi promenádu, no myslíme aj na dievčatá, tínedžerky. Pre ne pripravujeme zastrešený priestor, špeciálne navrhnutý tak, aby sa v ňom cítili príjemne a bezpečne. V mestskom plánovaní sú totiž často prehliadané,“ vysvetľuje Rune Boserup.

Dievčatá sa do celého procesu aktívne zapájajú. Urbanisti sa ich pýtajú, čo im chýba a čo potrebujú. Výsledkom bude priestor so sedením, miestom na rozhovory, tanec, s prvkami na tréningovanie udržiavania rovnováhy aj s veľkým zrkadlom, ktoré môžu dievčatá využiť na fotenie s kamarátkami. Samozrejmosťou sú

„Niektorí ma nazývajú radikálnym ľavičiarom. Ja však nie som radikálny ideológ, som radikálny humanistický urbanista. To je moja hodnota.“

verejné toalety. „Keď ste pätnásťročné dievča a trávite celé popoludnie vonku s kamarátkami, je nevyhnutné mať nablízku WC,“ podotýka architekt. Nordhavn ponúka komunitné centrum pre seniorov aj pre mladých. Cieľom je vytvoriť štvrť, kde sa budú všetky generácie cítiť ako doma.

Základným princípom v Nordhavne je udržiateľnosť. Už počas budovania sa myslelo na zníženie emisií. More využívajú na centrálnu chladiť a aj kúrenie je riešené ústredne. Dôležitým prvkom je veľkokapacitné úložisko elektrickej energie, ktoré pomáha vyrovnávať spotrebu v špičke, napríklad večer, keď sa obyvatelia vracajú domov a zapínajú spotrebiče. Urbanistický plán počíta s tým, že približne tretina z každých sto metrov štvorcových

musí zostať otvoreným verejným priestorom v podobe zelene, športovísk a promenád.

Majiteľom územia je verejná developerská spoločnosť, 95 % financií pochádza od mesta, zvyšok od dánskej vlády. Aby sa štvrť nestala výsadou bohatých, 25 % všetkých bytov prenajíma mesto za dostupné nekomerčné ceny. Podľa Runeho Boserupa je to spôsob, ako zabezpečiť sociálnu rozmanitosť a zastúpenie rôznych vekových aj príjmových skupín obyvateľov.●

↑ Štvrť Århusgade v Kodani. Tri zo štyroch výškových budov sú prestavané silá bývalého prístavu. Foto: Štúdio Cobe

← Deti na ihrisku v materskej škole Jeana Dolenta v Paríži. Foto: Jean-Baptiste Gurliat/Ville de Paris

Dánska architektka Helle Nebelong navrhuje ihriská na kolenách, aby videla svet z detskej perspektívy.

Svetovo uznávaná dánska krajinná architektka Helle Nebelong je priekopníčkou detských ihrísk, ktoré podporujú deti vo využívaní všetkých zmyslov. Na ich dizajnovanie používa materiály, ktoré sa na mieste prirodzene vyskytujú, ako konáre, veľké kamene alebo spílené stromy. Presadzuje názor, že detské ihriská netreba oddeľovať od zvyšku parku, ale práve naopak, prepojiť ho s ním. Je odborníčkou na vytváranie vonkajšieho prostredia pre osoby so znevýhodnením a na senzorické záhrady.

Hlavné mesto Dánska si ju v roku 1994 najalo ako vedúcu tímu zodpovedného za vypracovanie akčného plánu na zlepšenie dostupnosti zelených plôch v Kodani. Neskôr pracovala na koncepcii vzdelávania v prírode a prírodných detských ihrísk pre celú Európu. „V tejto pretechnizovanej dobe je nevyhnutné, aby sme si udržiavali puto s prírodou,“ hovorí Helle, pretože vie, že pobyt v prírode pozitívne vplýva na fyzickú a psychickú rovnováhu.

NECH DETI ŽIJÚ NEBEZPEČNEJŠIE „Kopce, kriky, údolia, obrovské asymetrické hracie plochy plné pňov, rastlín aj veľkých skál. Miesto, kde sú deti nútené používať svoju fantáziu. Musia rozmyšľať, ako budú používať svoje telo. Na prírodnom ihrisku deti nevedia, čo je za rohom, a to podnecuje ich zvedavosť,“ opisuje Helle svoju koncepciu ihriska. Ukazuje nám niektoré zo svojich projektov – veľkolepé dánske prírodné ihrisko Valbyparken, Trolí les vo švédскеj botanickej záhrade Fredriksdal aj svoj najväčší projekt, prírodný park Ilse a Charlesa Jobsonovcov na základnej škole Colene Hoose v americkom štáte Illinois.

Riadila sa pri nich možno kontroverzným heslom „nech deti žijú o trošku nebezpečnejšie“. Vysvetľuje, že v súčasnosti sa spoločnosť príliš zaoberá ochranou detí pred úplne všetkým. A to je podľa Helle veľakrát medvedia služba. „Deti sa musia sústrediť, aby nespádli, keď bežia zo strmšieho

↑ Helle Nebelong (vľavo) počas workshopu v centre Bratislavy.

na hravé detstvo

Text Lucia Matejová
Foto Jana Čavojská

kopca alebo skáču z polena na poleno. Rozmyšľajú, ako sa dostať do cieľa, a popritom si cibra odhad: Ako ďaleko sa musím natiahnuť, aby som sa dostal k tamtej skale? Nehovoriac o fantázii – na tom moste si musím dávať pozor, aby som nespadol medzi krokodíly,“ vymenúva Helle.

MESTO VŠETKÝMI ZMYSLAMI Tvorbu Helle najviac ovplyvnilo detstvo na Faerských ostrovoch. V tej dobe tam neboli žiadne ihriská. S kamarátmi sa hrávali na stromoch v lesíkoch, na skalách pri Atlantickom oceáne a na lúkach. „To bolo detstvo! Niektoré dnešné gumené alebo plastové hracie plochy by mali byť zakázané. Ochudobňujú deti o hlbšiu formu hry. Ide skôr o rýchly zážitok.“

Helle je blízka aj teória americkej výskumnej dvojice psychológov Rachel a Stephena Kaplanovcov o dvoch typoch pozornosti. Priama pozornosť je zameraná na určitý cieľ a je náročná na sústredenie. Nedobrovoľná pozornosť je okamžitá a spontánna. Používame ju pri pobyte v prírode. Zatiaľ čo priama pozornosť nás vyčerpáva, nedobrovoľná funguje ako regenerácia.

V máji Helle prednášala na konferencii Start with Children a v rámci jej workshopu sme absolvovali dvojhodinovú prechádzku ulicami Bratislavy. Mali sme počas nej používať všetky svoje zmysly. „Zavrite oči a počúvajte, čo sa deje okolo vás. Aké vône cítite? Dotknite sa rôznych povrchov. Dajte si dole topánky. Pozerajte sa pod nohy. Čo vidíte? Všímajte si fasády. Svetlá a tieň sú mimoriadne dôležité. Odbočte do náhodných uličiek. Nepoužívajte mapy. Kráčajte pomalšie ako zvyčajne. Aj tento park môže byť detským ihriskom a tamto námestie tiež, len sa poriadne zapozerať,“ upozorňovala nás architektka.

Niekedy sme sa necítili úplne vo svojej koži, napríklad pri ohmatávaní Univerzitnej knižnice alebo s bosými nohami na Hviezdoslavovom námestí. No Helle nám povedala, že presne takto sa snaží navnímať každé miesto, kde má niečo navrhnúť. „Za mňa najdôležitejšie je, že si kľaknem, aby som videla svet z pohľadu dieťaťa. Ak nezahrnieme do urbanistického plánovania pohľad dieťaťa, nevytvoríme dobré mestá.“ ●

Text Jana Čavojská

Galaxia Petržalka

Martin Kleibl skúma históriu Petržalky, obnovuje umelecké diela vo verejnom priestore, podporuje cestovný ruch na sídlisku a pomáha ho spoznávať aj jeho obyvateľom.

Základný kameň sídliska Petržalka položili v roku 1973. O štyri roky neskôr, v auguste 1977, skolaudovali prvé byty. Do jedného z nich sa nasťahoval fotograf Juraj Bartoš. Odvtedy Petržalku neúnavne fotografoval. Jeho fotky sú práve vystavené v galérii Dočasný kultúrny priestor na Rovniankovej 5. Výstavu aj galériu má „na svedomí“ Martin Kleibl a Kultúrne zariadenia Petržalky (KZP), zriaďovateľom ktorých je mestská časť Bratislava-Petržalka. Martin posledné štyri roky pre KZP pracuje a okrem toho má veľa vlastných projektov so spoločným menovateľom: Petržalka. Skúma jej históriu, obnovuje umelecké diela vo verejnom priestore, podporuje

↑ Predvolebný míting na Námestí republiky, 2006. Foto: Viktor Szemző

↓ Martin Kleibl pred galériou Dočasný kultúrny priestor. Foto: Jana Čavojská

turistický ruch a pomáha toto sídlisko spoznávať aj jeho obyvateľom.

TENIS MEDZI PANELÁKMI

Martinovi rodičia sa na Rovniankovu 6 nasťahovali v roku 1978. Ešte to bolo stavenisko. Martin sa narodil o tri roky neskôr. Prvé obdobie na novom sídlisku pozná z otcových fotografií. Vždy, keď potreboval dofoťiť film, na posledné políčka odfotoval výhľad z balkóna. Sú tam rozostavané paneláky, blato a hrby panelov.

Toto stavenisko sa onedlho stalo ihriskom pre Martina a jeho malých kamarátov. Nejaké ihriská vtedy už na sídlisku boli, no ich to viac bavilo medzi panelmi, v jamách a v hline. Preskakovali panely a na polystyrénových pltiach sa plavili cez veľké mláky. Martinov kamarát si na tých paneloch raz rozbil hlavu. Museli zatajiť, kde sa to stalo, aby im rodičia hru medzi panelmi nezakázali.

Vtedy už stálo zdravotné stredisko a škola, v okolí Rovniankovej boli jedny potraviny. „Rodičia chodili do obchodov do starej Petržalky na Zadunajskú ulicu, volali ju Stalinka, lebo predtým to bola Stalinova. A predtým Adolf Hitler Strasse, Benešova, Marxova,“ rozpráva Martin. Jeho rodičia boli za byt na stavenisku vďační. „Po škole nemali veľkú šancu ani financie na získanie bývania. Väčšina ľudí, ktorí sa sem nasťahovali, bola šťastná, že má kde bývať.“

On síce behal s kamarátmi medzi panelmi, ale nebol typické petržalské sídliskové dieťa. Do školy chodil na Vazovovu do starého mesta. Víkendy a prázdniny

trávil v Skalici, odkiaľ sú jeho rodičia. „Lutoval som deti, ktoré museli byť cez leto v nehostinnom prostredí toho rozpáleného sídliska.“

Našťastie, z Petržalky bolo blízko do prírody. Okolo zostali lužné lesy, v 90. rokoch vyasfaltovali hrádzu pri Dunaji. „S kamarátmi sme sa tam chodili bicyklovať. Na malom a veľkom Draždiaku sa dalo kúpať, kúpalisko v Matadorke bolo vždy plné.“ Susedské vzťahy vraj boli vrúcnejšie ako dnes. „V paneláku sme mali pár známych a navštevovali sme sa. Neviem, či takto ľudia ešte fungujú, ja napríklad na návštevy k susedom nechodím. Na terase pod panelákom sme hrávali tenis, futbal, v zime tam dospelí nanosili palety, z nášho bytu vytiahli hadicu a urobili klzisko.“

OBJAVY S KOČÍKOM

Keď ešte bolo v pláne bratislavské metro, mali terasy pod panelákmi nadväzovať na jeho zastávky. Fungovali na nich rôzne prevádzky: obchody, pošty, pohostinstvá. Obyvateľ mal vystúpiť z dopravného prostriedku a cestou domov si mal nakúpiť a vybaviť všetko potrebné. Metro nakoniec nepostavili, no široké terasy petržalským panelákom zostali. Deti si z nich urobili ihriská.

Prišli 90. roky. Z Martina vyrástol tínedžer. Ostatné deti boli vtedy v partičkách, túlili sa po sídlisku. Jeho to obišlo, keďže chodil do školy do Starého mesta a tam trávil väčšinu času. Mal asi sedemnášť, keď si pri pohľade na obrovský panelák s dvanástimi poschodiami a 107 bytmi uvedomil, že Petržalku nemá rád. „Ten panelák bol hnusný, prostredie okolo divné. Ale nemal som peniaze na to, aby som si niekde prenajal byt a odsťahoval sa.“

Takže sa musel s Petržalkou nejako vysporiadať. Začal to robiť prostredníctvom fotografie. V roku 2008 sa mu narodila prvá dcéra. Kočíkoval ju po sídlisku, boli to dlhé prechádzky a priviedli ho aj na miesta, ktoré predtým nepoznal. Bol na rodičovskej dovolenke a zároveň študoval fotografiu na VŠVU. Nemal teda času nazvyš. Všetky semestrálne práce museli vzniknúť popri kočíkovaní. „S kočíkom som mapoval prevádzky na terasách.

Fotil som diptychy – portrét predavača a interiér prevádzky a s predavačmi som robil krátke rozhovory.“

Dnes už z prevádzok funguje máločo. Vlni zatvorili Meteor, posledné pohostinstvo, ktoré dostalo meno po vesmírnych telesách. V Petržalke ich bola celá galaxia: Urán, Jupiter, Meteor, Kométa... „Terasy kedysi fungovali perfektne. Pod panelákom bolo všetko, čo sme potrebovali. Teraz chodia ľudia do hypermarketov. Ja ich nemám rád.

↑ Zo série *Susedia*, 2010. Foto: Martin Kleibl

→ *Zrkadlový háj*, 1978. Foto: Karol Kleibl

↘ *Znovuoživenie sochy Strom života*, 2019. Foto: Matúš Bednarič

Skôr by som privítal, keby sa život vrátil na terasy,“ rozpráva Martin. „Väčšina prevádzok však zanikla a priestory sú prázdne. Ale život sa do nich môže vrátiť. Príkladom ich využitia je aj táto galéria Dočasný kultúrny priestor. Predtým tu bola predajňa umelých kvetov a dekorácií a pred ňou, kedysi dávno, drogéria.“

MIESTO NA HRANICI

V roku 2010 robil Martin diplomovku. Uvedomil si, že vlastne nepozná svojich susedov a nevie, kto býva za stenou jeho izby. Takže chcel všetkých navštíviť a odfoťiť v ich obývačkách. „Zvonil som na jednotlivé byty. Niektorí susedia mi otvorili a pustili ma dnu, niektorí sa nechceli fotiť a niekam som sa nedozvonil. Zo 107 bytov som nafotil 55.“

Potom začal skúmať históriu Petržalky. Zistil napríklad, že pod jeho bytovkou boli kedysi záhradky na Amundsenovej ulici. Možno práve tu dopestovali zeleninu, ktorá dala Petržalke meno. Vysvetlenie pôvodu tohto názvu má niekoľko verzií. Martinovi sa najviac páči tá, že ženičky, ktoré chodili predávať svoju zeleninu na trhy do mesta, zvykli kričať: „Kúpte si petržalku.“ Takže obyvatelov spoza Dunaja začali v starej Bratislave volať Petržalčania.

Ich domy v okolí Zadunajskej ulice zbúrali ako posledné. „Ľudia, ktorí v nich bývali, dostali byty v Petržalke a na iných sídliskách. Počul som o rôznych osudoch. Niektorí, ktorým prideliť byt neďaleko ich pôvodného domu a museli sa pozeráť z okna na miesta, kde kedysi stál, to nezvládli,“ rozpráva Martin.

Zaujímali ho aj umelecké diela, poschovávané medzi panelákmi a v petržalských budovách, a pozostatky starej

„Pod panelákom bolo všetko, čo sme potrebovali. Teraz chodia ľudia do hypermarketov. Ja ich nemám rád. Skôr by som privítal, keby sa život vrátil na terasy.“

éry: nápisy, vývesné štíty obchodov, reklamy, posprejované plochy. Fotografoval ich, zbieral materiál, skúmal architektúru, jej históriu a súvislosti. Zo svojich zistení zostavil prvého vreckového sprievodcu Petržalkou, bola to malá brožúrka a vydal ju sám. „Pre obyvateľov Petržalky, ktorí rovnako ako ja predtým vedeli o svojom sídlisku málo,“ spresňuje. Rýchlo sa rozchytala.

Nadviazal na ňu knihou. Vďaka nej sa začal na Petržalku pozeráť úplne inak. Jeho vzťah k sídlisku sa otočil. „Začal som mať Petržalku rád. Je svojská, rôznorodá, má charizmu a bohatú históriu. Vždy bola na hranici. Kedysi ju tvoril Dunaj, potom železná opona, dnes tu stále cítim hranicu medzi západom a východom.“

ODSÚDENÁ NA VYHODENIE

Petržalka, ktorú Martin skúmal a fotografoval a v ktorej vyrastali jeho deti, bola iná než Petržalka jeho detstva. „Stromy narástli. Sídlisko sa zazelenalo. Schátrané ihriská a špinavé pieskoviská opravili, začali pribúdať nové. Mestská časť aj obyvatelia zveľaďovali prostredie.“

Martin sa zamerával na umelecké diela. Na petržalských panelákoch bolo kedysi osem obrovských muralov. Zakryli ich pri zateplňovaní. V roku 2014 zostával posledný. Ten, na ktorý sa Martin celý život pozeral z okna svojej izby. „Povedal som si, že ho zachránim. Premaľujem ho na novú fasádu,“ rozpráva. Poznal sa s maliarom Jozefom Porubčinom, ktorý ho navrhol. Ten ho skontaktoval s horeľcom Stanom Martonom. Ten ho kedysi maľoval, visel pritom na lanách. Súhlasil, že ho namaľuje znovu. Tentoraz mal k dispozícii závesnú plošinu. Aj tak išlo o náročný

„Začal som mať Petržalku rád. Je svojská, rôznorodá, má charizmu a bohatú históriu. Vždy bola na hranici. Kedysi ju tvoril Dunaj, potom železná opona, dnes tu stále cítim hranicu medzi západom a východom.“

projekt. Martin má všetky muraly zakreslené v krivkách a z ôsmich zatiaľ obnovil tri. Pod hlavičkou jeho občianskeho združenia Konduktor sa mu podarilo obnoviť aj plechovú sochu Strom života a zachrániť šmyklavku v tvare mušle od Alexandra Bilkoviča, ktorú kvôli novej výstavbe v okolí Draždiaka odsúdili na vyhodenie. Dnes je opravená a opäť sa na nej hrajú deti. Rekonštruuje jeden z vojenských bunkrov petržalského opevnenia. Je v ňom netypické off grid ubytovanie.

V Petržalke žije okolo 120 000 ľudí a stále sa rozrastá. Už dlho je najväčším sídliskom v strednej Európe. Keď ju Martin pred pätnástimi rokmi začal propagovať ako zaujímavé miesto, predbehol tým dobu. Mestský turizmus vtedy ešte nebol populárny tak, ako je to teraz. „Vtedy som to robil pre seba a ľudí ako ja, ktorí tu síce vyrastali, ale nevedeli o Petržalke skoro nič,“ hovorí. Dnes čoraz viac turistov vyhľadáva zaujímavé miesta, ktoré nie sú v bedekroch. Podľa Martina má Petržalka potenciál z hľadiska cestovného ruchu. Určite mu pomôže električková trať, ktorú po štyridsiatich rokoch konečne stavajú namiesto naplánovanej nadzemnej dráhy metra.

MIESTO PRE ĽUDÍ

Metro nie je jediná vec, ktorú pôvodne pre Petržalku navrhli a nezrealizovali. Pri výskume v archíve Martin zistil, že známy architekt Vladimír Dedeček navrhol v Ovsíšti parkovací dom. Ten aj reálne stojí. Ďalšie, ktoré boli naplánované, však nepostavili. „Parkovacie domy mali byť rozmiestnené po celej Petržalke, urbanisti na to mysleli. Ale prišiel prevrat v roku 1989 a všetko sa skončilo. Sídlisko nedobudovali tak, ako bolo naplánované.“

↘ Obnovená
monumentálna maľba
Znaky Bratislavy na
Blagoevovej ulici, 2024.
Foto: Martin Kleibl

↓ Bytovka z projektu
Susedia, 2010. Foto:
Martin Kleibl

Odkedy Martin zmenil pohľad na Petržalku, nič by ho nepresvedčilo, aby išiel bývať inde. „Neviem si ani predstaviť, že by som mal žiť s deťmi v Starom meste. Kde by som tam kočikoval? Kam by som ich vypustil na ihrisko?“ pýta sa. Spätne si uvedomil, že Petržalku naplánovali dobre. Akurát trvalo roky až desaťročia, kým vyrástli stromy a zeleň dotvorila okolie panelákov. „Vnútrobloky so školami a škôlkami sú teraz také zelené, že cez stromy človek ani nevidí budovy.“

Z ozrutného paneláku sa Martin presťahoval o pár ulíc ďalej do štvorposchodového bytového domu v tvare U, do štvorizbového bytu s 90 štvorcovými metrami a výbornou dispozíciou. Vo vnútrobloku si tam obyvatelia pestujú bylinky a zeleninu. Na skok sú lužné lesy a Chorvátske rameno. A detské ihriská, kaviarničky, pekáreň. Okolie je zarastené stromami. Zo staveniska, na ktorom sa Martin narodil, sa stalo miesto pre ľudí. ●

Detstvo v rómskej osade vo Veľkej Lomnici sa stále odohráva v blate, na lúke za potokom a v chatrčiach bez tečúcej vody, kde sa v jednej miestnosti tiesni celá rodina. Nie je tu ihrisko, preliezačky, hojdačky, žiadny park alebo strom, žiadne lavičky, kde by sa mohli stretávať tínedžeri a tráviť čas rozhovormi. Vyasfaltovaná je len prístupová cesta. Mladí sa prechádzajú po osade a keď začne pršať, skryjú sa do vchodu bytovky.

Miroslav Dunka, ktorého všetci volajú Frederik, má 27 rokov a spomína na to, ako hrával na tej lúke za osadou

futbal. Často bosý. V lete sa kúpал v potoku. No upozorňuje na ďalšiu dôležitú vec. „Nemal som jednoduché pripraviť sa do školy.“ Jedna miestnosť pre celú rodinu, v ktorej dieťa nemá ani stôl, ani svoj kútik, ani pokoj a ticho na učenie. A často ani dosť svetla, ak nemajú elektrinu. Dôsledky si môžeme ľahko domyslieť. Aj šikovným deťom to v škole tak nejde. Odráža sa to na ich budúcnosti.

Beáta Gáborová je o tri roky mladšia ako Frederik a hovorí aj o tom, ako ťažko sa v osade žije bez tečúcej vody, kúpeľne, toalety, v zime bez poriadneho kúrenia. „Čo je pre iné deti úplne normálne, nad tým rómske deti žasnú.“ Tiež si pamätá hry v blate. „Blato

k nám jednoducho patrí. Znie to aj smiešne, ale je to smutné. Mne na hru stačila jedna bábika, lopta, fúrik. Ale možno som bola vďaka tomu kreatívnejšia ako dnešné deti s mobilmi.“

BUDEME SA UČIŤ

Frederik a Beáta dnes pracujú ako lídri v Zebra klube vo Veľkej Lomnici. V programe Zebra občianskeho združenia Cesta von dávajú deťom a mladým vo veku 11 až 19 rokov z chudobných rómskych osád priestor na zmysluplné trávenie voľného času, šport, kreatívne aktivity a pokojné miesto na učenie. Môžu sa tu online spájať aj s dobrovoľníkmi, ktorí ich na diaľku doučujú rôzne predmety. Zebra kluby fungujú od januára 2024 okrem Veľkej Lomnice aj v Chminianskych Jakubovaniach a Kecerovciach a podľa Frederika a Beáty sa to už odrazilo na školskom prospechu detí. Niekoľko mladých z klubu sa už dostalo na vysnívané stredné školy.

Do Zebry vo Veľkej Lomnici chodí po vyučovaní sedemdesiat detí. Majú tu priestor na relax, šport, maľujú, hrajú na hudobné nástroje, pod vedením lídrov sa hrajú rôzne hry

Text a foto Jana Čavojská

Cesta z osady

Keď sa pýtali detí, čo by chceli mať v klube, odpovede boli: veľkú sedačku, aby sme sa na ňu všetci zmestili, papuče a šálky na čaj.

a pripravujú sa do školy. Onedlho pribudne kurz varenia a malá záhradka. Na začiatku sa deti v osade pýtali, čo by v klube chceli mať. Boli to jednoduché veci: veľká sedačka, na ktorú by sa všetci zmestili, papuče, šálky na čaj. Jednoduché veci, ktoré však v chudobných rómskych domácnostiach nie sú samozrejmosťou. „Budeme sa hrať,“ tešili sa deti. „Ale budeme sa aj učiť,“ dodali tie staršie.

„Deti boli nadšené, že tu budú mať niečo také pekné,“ hovorí Frederik. „Ja s nimi teraz dohľadám, čo som nemal ako malý chlapec. Keď hráme florbal alebo futbal, som jeden z nich. Ako keby som mal znovu jedenásť rokov,“ usmeje sa.

Doma ich bolo veľa detí. Frederikov otec nepočuje, nemohol si nájsť prácu. „Venoval sa mi hlavne nebohý dedo. Učil ma, ako sa správať, vysvetľoval, že škola je dôležitá. Na prvom stupni v škole som mal dobrú pani učiteľku. Dávala mi najavo, že je tu pre mňa. Cítil som, že je tu niekto, kto ma má rád. Ako osemročného chlapca ma jeden kňaz pozval do komunitného centra. Pôsobili tam kňazi, ktorí mali blízko k Rómom a chceli s nami pracovať. Postupne som rástol, vnímal som Boží dotyk a požehnanie.“

VYHECOVALI NÁS

Frederik bol aktívny v kresťanskom spoločenstve, ktoré nazvali Jagori, po rómsky Oheň. S Rómami, ktorí prichádzali, rozoberali Bibliu, pomáhali im ju čítať, lebo mnohí mali s čítaním problémy, a tým ich zároveň učili.

Ukazovali im, ako sa modlí a rozjíma, a vysvetľovali im Sväté písmo. Pracovali aj s deťmi. „Kňazi ma veľmi inšpirovali. Keby som ich nestretol, bolo by všetko pre mňa oveľa ťažšie.“

Frederik chodil na strednú poľnohospodársku školu, ale nemohol ju dokončiť. Mal osemnásť a musel začať pracovať, aby rodina vyžila. Robil vo fabrikách, rôzne sezónne práce, čokoľvek, čo zohnal. Keď zistil, že do Veľkej Lomnice prichádza program pre deti a mládež, s radosťou sa prihlásil na pohovor na lídra.

Ako tínedžerka sa Beáta zvykla s kamarátmi prechádzať po osade. Do dediny sa vraj s kamarátkou samy neodvážili. Iba ak s nimi boli chlapci alebo niekto dospelý. „Báli sme sa,

že nám niekto vynadá alebo ublíži,“ hovorí. Reálnu zlú skúsenosť nikdy nemala. „Bol to iba náš predsudok voči nerómskym obyvateľom.“

V osade chodila do kresťanského farského spoločenstva, do unimobunky, kde s mladými pracoval Frederik a jeho priateľka Denisa. „Vyhecovali nás k lepšiemu životu. Inak by som možno už žila v osade a mala niekoľko detí.“ S kňazmi chodili mladí na výlety a do táborov, poznávali iný svet ako osadu. „Ukázalo mi to, kam všade sa dá ísť a že na to ani netreba majland peňazí,“ rozpráva Beáta. Postupne sa začala podieľať na organizovaní výletov. „Chcela som, aby deti z osady videli aj niečo iné, zažili dobrodružstvo. Aby im na detstvo zostali pekné spomienky. Aby si nepamätali len osadu, kde sa musia starať o súrodencov a pomáhať doma.“

Vzdelanie si Beáta chce dokončiť teraz. Odbor kuchár cukrár nedokončila. Pracovala ako operátorka výroby aj ako čašníčka v hoteli vo Vysokých Tatrách. Teraz plánuje iný smer. Pedagogickú v Košiciach.

GITARY A POČÍTAČE

Do klubu prichádzajú prvé deti. Majú priestor na oddych, rozhovory a hru s kamarátmi. Všetci vedia, kde nájdu šálky a čaj, s lektormi aj mentorkou Karolínou Brenišinovou – volajú ju skôr prezývku Čača – si tykajú. Traja chlapci začínú boxovať. Najmladšej skupinke detí rozdá Beáta papiere a temperové farby. Budú maľovať

obrázky pre mamy, o pár dní bude Deň matiek. S ďalšou skupinou detí robí Čača s Frederikom vzdelávacie aktivity. Prebiehajú zábavnou formou, ale deti sa veľa naučia. Medzitým prichádzajú chlapci na online doučovanie.

Frederik spomína dvojčky Romana a Simonu, ktorí práve urobili prijímačky na strednú zdravotnícku školu. Roman venoval doučovaniu z biológie veľa času, z prijímačiek je nadšený. „Vidno, že ich učenie baví a idú si za tým. Simonka je veľmi nadaná. Keď raz dostala pätku, rozplakala sa a neprestala sa snažiť, kým si ju neopravila.“ Deťom vraj stačí, keď sa im niekto venuje a berie ich vážne. Je to pre ne obrovská motivácia. Tak ako pre chlapcov, ktorí hrávajú v komunitnom centre na omšiach. Kvôli nim kúpili do Zebra klubu gitary, klávesy a bicie.

Pýtam sa Beáty a Frederika, či poznajú pojem verejný priestor a či v osade niečo také existuje. Obyvatelia sa stretávajú vraj pri komunitnom centre. Lavičky tam nie sú, sadajú si na zem a na kamene. V rámci komunitného programu Cesty von mali nápad urobiť lavičky pri vstupe do osady. S cieľom, že možno sa stanú miestom stretnutí aj medzi Rómami a nerómskymi obyvateľmi Veľkej Lomnice. Že si tam možno niekedy spoločne posedia a porozprávajú sa. Obec však zatiaľ na niečo také vraj nemá pozemok.

TAKÝ ŽIVOT BY NEUNIESLI Hoci sa podľa Beáty život v osade posunul a väčšina rodín má už lepšie podmienky, ako to bolo, keď bola malá ona, stále je jej smutno z prostredia, v akom tam deti vyrastajú. „Predstavte si, že sa musíte umývať a prať, ale nemáte vodu. Musíte si ju nanosiť. V zime je lepšia teplá voda, no bez elektriny si ju nemáte ako zohriať. Keby sa ľudia prišli pozrieť do rómskej komunity,

„V združení Cesta von dávajú deťom a mladým vo veku 11 až 19 rokov z chudobných rómskych osád priestor na zmysluplné trávenie voľného času, šport, kreatívne aktivity a pokojné miesto na učenie.“

ako tam vyzerá život, videli by, ako veľmi sa väčšina rodičov snaží. Takýto život by mnohí neuniesli.“

Beáta má partiu kamarátov, s ktorými sa zvyknú stretávať, prechádzať po osade, chodiť na výlety, skrátka, robiť všetko, čo robia mladí ľudia kdekoľvek na svete. „Moja najlepšia kamarátka sa vydala, keď mala dvadsať rokov, my ostatní sme ešte slobodní, sme super partia, ostatní tiež študovali, teraz časť z nich pracuje, časť si hľadá prácu. Niektorým sa nedarí ani s výučným listom. A tak sa navzájom motivujeme a podporujeme.“

Veľa ľudí vraj hovorí, že by radi z osady odišli na miesto, kde sa žije lepšie. Aj Beátu to ťahá do mesta. Najlepšie do Popradu. Predstavuje

si, že by bývala niekde v podnájme, najprv si však chce dokončiť maturitu. „Ďalšie kroky prídu potom.“ Nebude jej smutno? „Ešte nikdy som nebývala sama, stále som s mamou, bolo by mi smutno, ale existuje mobil, messenger, je jednoduché spojiť sa s niekým.“ Diskriminácie sa nebojí a ak sa niekomu nepáči, že je Rómka, nemieni si s tým lámať hlavu. „Bola by som z toho zbytočne smutná. Nevšímam si to a idem ďalej.“

Deti v klube často rozprávajú o svojich snoch a cieľoch. „Plánujú si budúcnosť. Na akú školu pôjdu, kde chcú pracovať. Aký chcú mať život,“ hovorí Beáta. A dodáva, že zároveň vedia, čo pre splnenie svojich cieľov musia urobiť. ●

Text a foto Zuzana Gogová

Ľudia si vždy rozprávali príbehy. Pri počúvaní prvých rozprávok spoznávame svet. Jeden z prvých príbehov, s ktorým sa deti v škôlkach a školách stretnú, je známa Ezopova bájka O líške a vrane. Cez jednoduchý dej o kúsku syra, vrane a líške majú pochopiť abstraktné pojmy ako pretváрка či pokrytectvo. Ide o naratívne učenie sa pomocou príbehu. Ak si deti navlečú na ruky maňušky alebo aj celé masky, učenie naberá na interaktívnosti, kreativite, tvorivosti a deti sa stávajú súčasťou príbehu. Takto v nich môže zostať skúsenosť a poznanie. Nestratí sa momentom, keď sa uzatvorí jedna učebná osnova.

To, že deti sa môžu vzdelávať aj inak než v školských triedach, vedia v Divadle Viola v Prešove a v kultúrno-vzdelávacom centre Litterra v Revúcej. Na oboch miestach pracujú s príbehom ako hlavným prostriedkom neformálneho učenia sa. Divadlo Viola to robí primárne na doskách komornej divadelnej scény a Litterra formou interaktívnych expozícií v historickej budove, ktorá bola kedysi súčasťou Prvého slovenského gymnázia v Revúcej.

DÔVEROVAŤ FANTÁZII

„Umenie pre deti je moja celoživotná téma. Zaujíma ma detský svet. Študentov na vysokej škole som viedla v rámci hudobných a estetických predmetov k tomu, aby hľadali spôsoby, ako môže umenie zrkadliť detský svet alebo byť

nápomocné deťom k poznávaniu sveta, k sebaidentifikácii,” približuje muzikologička a hudobná pedagogička Tatiana Pirníková, ktorá stojí za založením umeleckého centra Viola v Prešove v roku 2016.

Na začiatku bola idea vytvoriť miesto na stretnutia s umením v komornom priestore. Jednou z neoddeliteľných zložiek sa stali programy pre deti v literárnej kaviarni Viola, ktoré sa po dvoch rokoch od založenia rozšírili do divadelnej sály s kapacitou 88 miest. Hlavným atribútom programov je interaktivita. „Nechceli sme len zabávať, ale dať hrať aj vzdelávací presah. Snažili sme sa zapájať deti nie prvoplánovým spôsobom, ale tak, aby si niečo z toho odniesli. Mojou ambíciou bolo vytvoriť vlastný divadelný herecký súbor. Mala som dlhoročné skúsenosti s prípravou umelecký programov pre deti tak, aby sa v nich stretávali viaceré druhy umenia,“ vysvetľuje Tatiana Pirníková, keď sa zhovárame priamo v Divadle Viola.

Prvou inscenáciou v Divadle Viola bola rozprávka Špinuška. „Máte plnú hlavu zákazov a príkazov? Musíte byť dokonalé? Učesané, umyté, poslušné a tichučké? A nikto nechápe, že ste prosto deti? A že nechcete byť ako zo škatuľky? Už nič nevysvetľujte a vezmite dospelých do divadla... Kto sa hrá a stále čosi vymýšľa, ten sa zväčša zašpiní. A tiež si zväčša užije život veselý a plný prekvapení. Nuž neváhajte, pripravte si bránice, poriadne ich preperieme v smiechovej vode!“ Týmito hravými slovami pozýva inscenácia deti a dospelých.

Deti môžu študovať aj inak ako v školských triedach. Divadlo Viola a vzdelávacie centrum Littera ponúkajú nové poznatky cez príbehy.

AKO UČENIE

Tatiana Pirníková konštatuje, že hravosť, ktorá bola kedysi pre detskú dušu celkom prirodzená, sa pod vplyvom doby stráca. „Deti sa príliš rýchlo ponáhľajú z detstva. Nie je to celkom ich vina. To, že chcem byť veľký a pýtam sa všetkých naokolo: Kedy budem veľký?, je normálne. Súčasný svet je ale nastavený na výkon, materializmus a egoizmus. To oberá deti o ich prirodzenú mieru naivity, v ktorej by dôverovali fantázii a verili, že snívať s otvorenými očami je možné.“

Dôležitosť tvorivosti vyjadrila v monografii o hudobnej pedagogike Sny – Projekty – Dozrievanie ako „permanentnú túžbu nedospieť, nevytriezvieť, zachovať si ten pocit nespútanosti, túžobného nepokoja, radosti, tak potrebný pre akýkoľvek tvorivý čin”. Nie nadarmo sa hovorí, že každý by si mal zachovať svoje vnútorné dieťa, pomyslí si.

DEJEPIS HROU

V hľadisku Divadla Viola sedí asi tridsať žiakov druhého stupňa základnej školy z Giraltoviec. Monodráma Dejepis hrou im predstavuje príbeh vzniku 1. Československej republiky, vybrané momenty druhej svetovej vojny a vývoj po skončení vojny v bývalom Československu do roku 1975 s ohľadom na región, odkiaľ pochádzajú. O veľkých momentoch dejín sa žiaci dozvedajú vďaka životnému príbehu rusínskej sochárky Oleny Mandičovej a sochy T. G. Masaryka, ktorú vytvorila. Udalosti 20. storočia a striedanie ideológií spôsobili, že socha putovala cez Užhorod, Michalovce, Bratislavu a ďalšie mestá. Žiaci sa spontánne stávajú súčasťou hry vďaka hercovi, ktorý ich zapája do deja. Vstupujú na pódium, čítajú krátke repliky, odpovedajú na otázky, asistujú s rekvizitami.

Po predstavení je priestor na reflexiu. Pred mladé publikum sa postaví pedagogička a lektorka práce s umeleckým textom Soňa Pariláková. Otvára niektoré z nosných tém hry – veľké a osobné dejiny, dôsledky konania jednotlivca, história ako príbeh. Povzbudzuje žiakov k dialógu. „Zážitok z hry je podporený rozhovorom,“ hovorí, keď sa neskôr zhovárame. „Deti tak dostanú oporné body k tomu, čo videli, a téma u nich dlhšie doznieva,“ dopĺňa Tatiana Pirníková.

Súčasťou väčšiny predstavení sú metodické listy pre pedagógov. Dávajú im návod, ako debatu o hre neskôr v škole rozvinúť a premostiť s učebnými osnovami.

AKO CHUTÍ DIVADLO

„Prostredníctvom príbehu môže človek vniknúť do života iného a vidieť súvislosti, inakosť aj podobnosť. Príbehy

„Kto sa hrá a stále čosi vymýšľa, ten sa zväčša zašpiní. A tiež si užije život veselý a plný prekvapení.“

ukazujú na to, ako sme prepojení. Ak by sme prepojenosť vnímali zreteľnejšie, začali by sme mnohé, aj zdanlivo neriešiteľné problémy medzi sebou riešiť. Priestor divadla by nemal byť odsudzujúci ani poučujúci,“ hovorí Soňa Pariláková.

Ďalšou z aktivít divadla bol workshopový cyklus pre školy Ako chutí divadlo. Vyústil z prirodzenej potreby pestovať umelecký vkus medzi mladými divákmi a priblížiť špecifiká divadelného priestoru a postupy pri tvorbe inscenácie. Herci a deti vytvorili hudobné, literárne a divadelné programy, ktoré prezentovali rodičom ako celok. Zámerom bolo zahrnúť do procesu všetky deti. Niektoré sa objavili na scéne, iné vytvorili plagát alebo vybrali hudbu. „Programy mali aj rozmer empatie. Deti sa učili, akým spôsobom môže fungovať kolektív,“ vysvetľuje Tatiana Pirníková.

Divadlo Viola je otvorené aj deťom so špeciálnymi potrebami. Ukázalo sa, že sú prirodzene otvorenejšie. Reagujú spontánnejšie na to, čo sa deje na javisku. „Deti s hendikepom prejavia radosť hneď. Vzniká spontánne a bezprostredne ju odovzdávajú hercom,“ opisuje Tatiana Pirníková. Počas práce so žiakmi zo škôl pre nadané deti zistili, že sa im výborne pracovalo s jednotlivcami, ale v skupine mali problém prijať a rešpektovať názor druhého a neporovnávať sa navzájom. „Súťaženie je v tých školách zavedené ako niečo štandardné, menej rozvíjaná je však schopnosť a ochota spolupracovať a spoluvytvárať,“ myslí si Tatiana Pirníková.

MÚZEUM 21. STOROČIA

„Litterra je novodobá vzdelávacia inštitúcia pretvárajúca historické, kultúrne a materiálne dedičstvo na zážitkové miesto. Využíva pritom genius loci Prvého slovenského gymnázia,“ uvádza web neziskovej organizácie, zakladateľom ktorej je Banskobystrický samosprávny kraj. Pri pohľade z ulice viete, že na predošlom výroku bude veľa pravdy. A nielen vďaka majestátnej lipe a nie celkom bežnej moruši na dvore.

ZÁŽITOK

V roku 1862 pulzoval v Revúcej národnobuditeľský duch. Bol dostatočne silný na to, aby tu vzniklo prvé gymnázium, kde sa mohli vzdelávať študenti v slovenskom jazyku. Záujem o štúdium viedol k výstavbe ďalšej budovy. Dokončili ju v roku 1873. Práve v nej sídli Litterra a v júni oslavuje prvý rok od svojho vzniku. Ako bolo v 19. storočí založenie gymnázia výsledkom silnej vôle a odhodlanosti, tak je dnes Litterra malým zázrakom v regióne, ktorému sa často prisudzuje privilastok hladovej doliny.

V gymnáziu v Revúcej pôsobili viacerí dejatelia štúrovskej generácie – Ján Samuel Francisci-Rimavský, August Horislav Škultéty, Štefan Marko Daxner či Ľudovít Adolf Reuss. Ktovie, ako by reagovali, keby dnes vstúpili do priestorov školy, kde kedysi vyučovali a ktorá musela byť kvôli silným maďarizačným tendenciám napokon zatvorená. Lavice nahradili interaktívne expozície, príbehy viažuce sa k regiónu prezentujú návštevníkom inovátnymi vizuálnymi formami – videom, monumentálnymi ilustráciami, hologramami, prácou so svetlom či hovoreným slovom.

HVIEZDOVEDA

Toto múzeum má ďaleko od strnulosti a statickosti klasických múzeí, kde sa predmety ukladajú do vitrín a ktoré nedovoľujú zapojiť iné zmysly, než je zrak. Naopak, expozície sú tu koncipované tak, aby si návštevníci mohli ohmatať vystavované predmety alebo sa započúvať do rozprávok a hlasu herečky Zity Furkovej. Dôležitý je príbeh. Návštevníci sa môžu stať jeho súčasťou a spoluvytvárať ho.

Priestormi interaktívneho múzea sprevádza škôlkarov z Klenovca múzejná pedagogička Radka Murárová. Budovu pozná veľmi dobre. Študovala tu v období fungovania Prvého slovenského literárneho gymnázia (1998 – 2018). Prezradí mi, že počas jej študentských čias chodili do podkrovia niektorí spolužiaci tajne fajčiť. Dnes je venované prvému slovenskému sci-fi románu Hviezdoveda. Rukopis napísal v gemerskom nárečí revúcky polyhistor Gustáv Maurícius Reuss v roku 1856. Ak by ho vydal knižne, Hviezdoveda mohla patriť medzi prvé sci-fi romány na svete. Knižnú podobu získal až v roku 1984 vďaka etnografke Viere Urbancovej, ktorá ho preložila do slovenčiny.

„Aj pre niektorých pedagógov je informácia o Hviezdovede nová. Deťom hovoríme, čím je príbeh diela významný. Hlavná postava sa volá Krutohlav, ale neznamená to, že by bol krutý alebo zlý. Je to preto, že krútil hlavou,

lebo sa stále nad niečím zamýšľal,“ vysvetľuje mi Radka Murárová. „Reuss v úvode knihy vysvetľuje, prečo sa rozhodol ísť na Mesiac, objavovať planéty a popisovať ich. Ľudia na Zemi vraj k sebe nie sú dobrí a on chce nájsť miesto, kde budú môcť dobrí ľudia a svet fungovať inak.“ Motív ľudskej nepoučiteľnosti sa tiahne naprieč generáciami. Poznali ho štúrovci, generácie pred nimi, a poznáme ho aj my.

Podkrovie je koncipované ako tmavé miesto vesmíru, o ktorom písal Reuss. Expozícia je hravá a interaktívna, keďže kniha pracuje s množstvom dobových poznatkov z astronómie, geografie, fyziky aj s dobovými povestami a rozprávkami. Od Radky Murárovej sa dozvedám, že to bol práve Reussov otec Samuel, ktorý zaznamenával ľudové rozprávky Gemera a inšpiroval k ich zbieraniu aj Pavla Dobšinského. Ten pôsobil dva roky na evanjelickej fare v Revúcej.

Kto boli ďalší zberatelia príbehov a aké podoby môžu príbehy mať? Odpovede na tieto otázky synergicky kombinujú jednotlivé pavilóny Litterry. Opierajú sa o kultúrne dedičstvo a aspekty regiónu, ktoré prekračujú pomyselné hranice malých a veľkých svetov.●

Svojský svet Jelenej ulice

Text Petra Vrablicová
Foto archív Anny Gruskovej, Tomáš Hrivňák

Spisovateľka a režisérka Anna Grusková si pred takmer desiatimi rokmi obliekla zásteru, aby na dvore jedného z domov na Karpatskej ulici rozpovedala náhodným okoloidúcim príbeh svojho susedstva.

Anna Grusková vtedy priblížila život v okolí jej domu na Jelenej ulici číslo 10 v Bratislave. Hoci už dlho cítila, že chvíle, ktoré v štvrti pod vlakovou stanicou zažíva, stoja za zaznamenanie, život plynul a zo „svojského sveta, s farbistými ľuďmi a príbehmi, ktoré sa líšili od tých, ktoré dovtedy poznala,“ si zapisovala iba momenty. Vtedy netušila, že by z nich raz mohla vzniknúť kniha. K jej napísaniu ju povzbudil až úspech jej rozprávania u náhodného publika.

BYT ŠTVRTEJ KATEGÓRIE

Spolu so svojim mužom sa na Jeleniu prisťahovala z paneláku. „Zázitky, ktoré tam čakali, boli pre nás úplne nové. Zdalo sa nám, že je to svet, ktorý

bol v unifikovanom socializme výnimočný,“ spomína na rok 1986, keď do štvrte prišli.

Získať vlastné bývanie bolo vtedy veľmi ťažké. Čakalo sa v poradovníkoch, často ovplyvňovaných rôznymi „tlačenkami“. Byty sa až na vzácne výnimky nepredávali. Anna však na bytový podnik chodila dovtedy, kým sa nad ňou úradníčka nezľutovala. „Máme taký byt štvrtej kategórie, jednu izbu niekde na Jelenej ulici,“ povedala jej vtedy.

„Mal okná do chodby a pripadal mi úžasný,“ spomína si Anna na prvú návštevu. „Potom sme zistili, že je tam ešte jeden maličký s dvoma priechodnými izbami, tiež štvrtej kategórie, no s oknami do dvora,“ dodáva. Majiteľ odtiaľ odišiel nahneván, neodovzdal kľúče a byt vytopil, aby sa tam nikto nenasťahoval. Hoci podlaha odvtedy zhnila, mladá mamička bola nadšená. „Tá štvrť sa mi strašne páčila, keďže sme ju s mužom poznali, a to najmä desaťdomky či desiatky, dnes nazývané aj Zehnhaus.“

Za socializmu boli nové veci podľa Anny málokedy pekné. Preto inklinovala najmä k tým starým. „Keď som videla na stene stopy po starom valčeku, vo vedľajšom dvore počula kohúta, zacítila som vôňu obrovských líp za domom a stretla naše susedky, dve staršie dámy, bola som veľmi šťastná,“

usmieva sa, keď hovorí o prvých momentoch v novom domove.

VEĽKÉ A MALÉ DEJINY

Najprv sa tam nasťahovala sama. Keď sa jej muž vrátil z vojny, všimal si hnilú dlážku, jeden vodovodný kohútik na celý byt aj toaletu na chodbe. „Bol trochu sklamaný,“ priznáva Anna. No postupne si obľúbil byt aj celú štvrť. „Žili tam ľudia, ktorí sa na nič nehrali a dodnes mi je ľúto, že som ich nespoznala viac.“

Postupne sa skamarátila so susedmi, manželmi Marenčinovými – vydavateľom Albertom a jeho ženou, divadelnou fotografkou Katarínou, s ktorými sa stretávajú dodnes. „Veľa som sa rozprávala aj s Kataríninou mamou, karpatskou Nemkou Martou, ktorá na Jelenej bývala od útleho detstva a mala úplne iné skúsenosti ako my,“ opisuje. „Malé dejiny našej štvrte boli formované aj tými veľkými. Premietol sa do nich odsun Nemcov, holokaust aj uniformita socializmu.“

Z bližších susedov si Anna spomína na láskavú Češku. „Pani Marii. Či pani Aničku od Vydrice, ktorá v pokročilom veku stále striedala partnerov.“ V pamäti jej utkveli aj Rómovia, o spolunažívaní s ktorými mala idealistickú predstavu a ich kultúru chcela spoznať. „Bolo to aj čarovné a niekedy

som aj narazila. S Rómami, aj s inými ľuďmi,“ pripúšťa. V pamäti jej však utkvelo niečo iné: „Vždy sme sa veľmi veľa smiali.“

„Malé dejiny našej štvrte boli formované tými veľkými. Premietol sa do nich odsun Nemcov, holokaust aj uniformita socializmu.“

Do domu sa prisťahoval herec Vladimír Zborož so ženou Helenkou, a keďže bol veľmi vtipný a spoločenský, chodilo k nim mnoho ľudí, čím sa z Jelenej ro stalo malé kultúrne centrum. „Hralo sa divadlo, robili sa ochutnávky jedál a keďže k domu patrila záhrada aj pivnice, všetko sme sprevádzkovali a stretávali sme sa

tam,“ spomína spisovateľka na to, ako si v rámci komunity užívali spoločné chvíle. „Bolo to spontánne. Hoci neboli mobily, kedykoľvek niekto prišiel, našlo sa vítko a ak sme boli hladní, začali sme variť hoci aj o druhej v noci.“

KOMUNITA VÁS OBJÍME Štvrť toho obdobia považuje Anna za skvelé miesto pre mladú rodinu. „Po páde železnej opony sa do nej navyše nasťahovalo veľa umelcov a bohémok, ktorí si užívali, že je pri železničnej stanici veľký ruch a pohyb ľudí, čo je inšpiratívne.“

Anna priznáva, že komunitu si občas človek idealizuje a nedeje sa v nej iba to pekné, radosť v jej prípade však prevládala. „Komunita vás objíme. Nemusíte sa pretvarovať, môžete byť takí, akí ste, a keď je zle, tak sa postará.“ Dodáva, že keď sa komunite odovzdáme, prirodzene sa zbavujeme aj časti svojej slobody.

Lákadlom života v podstaničnej štvrti bola v tom období aj desiatky rokov trvajúca stavebná uzáva, čo spôsobilo, že sa domy neopravovali a zachovávali si svoj pôvodný charakter.

Zanedbanosť znamenala aj dostupnosť. To priťahovalo najmä chudobných ľudí, medzi nimi aj umelcov. Vo svojej knihe spomína: „Bolo to umenie Carpe diem, užívanie si dňa.“ Alebo ako to nazvala jej kamarátka: „Život umelcov, čakajúcich na odpich.“

V Anninej knihe sa tak vedľa seba ocitajú umelci, Rómovia, mladé rodiny, staršie susedky, prevádzkovateľ Drevenej dediny aj pornoherce. Dočítate sa aj o YMCA, o NOTA BENE či Divadle bez domova. „Knižku som chcela napísať preto, aby susedské príbehy nezapadli,“ hovorí, pričom z nej aj odcituje: „Aby ich vietor nerozfúkal po uliciach ako smeti,“ čím odkazuje na svoj príchod na Jeleniu ulicu, keď s kočíkom stála pred domom číslo 10 a okolo nej poletovali odpadky.

Anna Grusková spomína aj na susedra z Jelenej, ľudí zo slobodárky oproti, kam všetci chodili telefonovať, či na kuchárku, ktorá bývala v domčeku v ich záhrade. „Dnes by v ňom už nikto nebýval, nevyhovuje hygienickým štandardom, nie je v ňom WC ani kúpeľňa, no ona každé ráno sedela na schodoch a mlela si kávu,“ hovorí. Ide

zdravie mimoriadne nebezpečné.“ Dúfa, že po vzore európskych miest sa doprava aj na Šancovej obmedzí a viac nebude škodiť celému mestu.

Hoci sa Anna Grusková po 36 rokoch z podstaničnej štvrte odsťahovala, boj o jej autentický ráz, ktorý stále zvádzajú jej bývalí susedia, dodnes prežíva. Štvrť, ktorá sa rozprestiera od Hlavnej stanice po Trhovisko Žilinská, Slovenský rozhlas, YMCA a Zahnhaus, podľa nej ohrozujú nielen autá, ale aj chaotická zástavba, kriminalita či ničenie zelene. Zdá sa jej, že mnohí, ktorí si v Bratislave našli prácu, mesto nevnímajú ako svoje. „Zdá sa im nepriateľské alebo nemajú čas

a chuť sa mu venovať.“ Za domov viac považujú svoje auto ako mesto. Aj na minimálne vzdialenosti preto radšej použijú auto, kde sa cítia bezpečne. „Vnímajú ho ako tank, v ktorom prechádzajú cez nepriateľské územie.“

Spisovateľka by týmto ľuďom želala, aby sa viac otvorili mestu a jeho obyvateľom a obyvateľkám. Potrebujeme sa navzájom. Jej kniha „Desať jeleňov. Súkromné dejiny bratislavskej podstaničnej štvrte“ môže byť inšpiráciou, ako na to.●

„Komunita vás objíme. Nemusíte sa pretvarovať, môžete byť takí, akí ste, a keď je zle, tak sa postará.“

Návrat

Vyrastie nová generácia na zadnom sedadle auta alebo pri objavovaní svojej štvrte s kamarátmi? Závisí to od toho, ako navrhne naše miesta pre život. Najvyšším princípom výstavby by mala byť harmónia s priestorom.

do

Text Petra Vrablicová
Foto Tomáš Hrivňák

mesta

Urbanistka a architektka Milota Sidorová pomáha hľadať priesečníky spoločných záujmov medzi rôznorodými aktérmi tak, aby vznikali férovejšie a menej konfliktné mestá. Spoločným menovateľom práce architektov a urbanistov sú mnohodomenzionálne vstupy od veľkého množstva hráčov, či už rastlín a zvierat alebo ľudí. Samotné vystavanie budovy bez zachytenia priestoru nie je urbanizmus. Lebo veci sú v neustálom procese zmeny a treba sa o ne starať. Najvyšším princípom výstavby by podľa Miloty Sidorovej malo byť porozumenie a harmónia s priestorom.

Pri presunoch po meste používate auto alebo chodíte radšej pešo?

Pešo a pozorujem okolie. Všimam si, že stále bojujeme s dedičstvom socializmu, ktorý oddelil ľudskú časť architektúry, výstavby a urbanizmu od tej technickej. Preto nevieme nič o človeku a geografia sa stala de facto kartografiou. Architektúra bola iba výstavbou, aby neprenášala ideológie, ktoré vtedajší režim považoval za nebezpečné. Celé generácie architektov, a vôbec všetci v tomto priemysle, stávali bez hlbších vedomostí o človeku a spoločnosti. Dôsledky cítime dodnes. Bratislave chýbajú priestory, ktoré dýchajú, no zároveň sa uzatvoria podobne ako múry vatikánskeho námestia, ktoré akoby objímajú dav. Blok budov má tiež tendenciu objímať a človek to cíti.

Existujú pravidlá šetrnej výstavby?

Nemuseli by sme všetko zrovnáť so zemou. Budovy by bolo lepšie priamo zasadzovať do prostredia a zelene. Namiesto toho, aby sme areál určený na výstavbu dlhodobo uzatvorili, v ňom môžeme otvoriť dočasné ihrisko alebo verejný priestor. Je to princíp recyklácie územia s tým, čo sa na ňom nachádza. Nemusíme budovať všetko od začiatku. Výsledkom bude efekt desiatky rokov trvajúceho vývoja.

Aké je dobré mesto a princípy, vďaka ktorým sa v ňom ľuďom žije dobre?

Na Slovensku máme dobrý základ. Skoro všetky naše mestá majú základ v historických centrách, ktoré prejdete za 15 minút. Keďže v minulosti neboli autá, mestá boli orientované ľudsky. Aj dnes by sme mali stavať mestá, kde na život nepotrebuje auto. Je veľmi ľahké rozliať výstavbu ako v prípade Čiernej Vody, časti Chorvátskeho Grobu, ktorá je objektívne jedným z najhorších satelitov na Slovensku. Ide o prípad proinvestorského urbanizmu, kde postavíte príjazdovú cestu a o viac sa nestaráte. No, čo tam ľudia budú robiť? Nemajú žiadne služby, lepšie možnosti vyžitia. V Bratislave pre porovnanie stoja štvrte ako Radio Hood, okolie Slovenského rozhlasu, či okolie Sibírskej ulice, niekdajšieho sídliska Februárka, kde sú budovy postavené v tvaroch blokov s vnútornými dvormi. V nich sú ihriská, vnútorné priestory, a v parteroch budov i veľa občianskej vybavenosti. Dnes je to o tom nebyť vo všetkom odkázaný

základné potreby. Nie všetko môžeme robiť v kaviarňach, ktoré sú dnes synonymom vybavenosti moderného verejného priestoru. Dobre vybavené susedstvo je tiež otázka dostupného mesta a jeho fyzickej aj cenovej dostupnosti.

Aká je v týchto aspektoch Bratislava?

Veľmi drahá. Niekoľko rokov dozadu sme v porovnaní s platmi boli druhé najdrahšie mesto na život v Európskej únii. Život tu je extrémne drahý a občianska vybavenosť nie je najlepšia. Keď si to zoberieme napríklad optikou detí, od štyroch či piatich rokov chodíme za všetkým do Viedne. Múzeá, divadlá, kiná, galérie či kultúrne podujatia zamerané na detského diváka v Bratislave absentujú. Aj to je miera inklúzie. Na všetko nechceme mať iba komerčnú odpoveď. Všimla som si, že sa tu rozmohol koncept detských herní, akýchsi verzií detského kútika. Za poplatok tam zoberiete dieťa, máte kávu a je to vaša ďalšia obývačka, čo je fajn, no iba to saturuje nedostatok priestorov, kam by matky mohli chodiť a neplatiť. Ja sama som počas materskej dovolenky prvých šiest mesiacov chodila s dcérou, ale aj na stretnutia do kaviarne. Na kávu som denne minula dosť veľa peňazí len preto, aby sme mali kam ísť. Keď si predstavím ženy, ktoré žijú v satelitoch, kde nemajú žiadne vybavenie ani chodníky, iba príjazdovú cestu... Je to veľmi zlý development, ktorý sa dnes predáva ako skvelé bývanie.

Je to problém iba zlého urbanizmu? Nejde aj o fenomén súčasnosti, pre ktorú je charakteristické, že sa viac izolujeme?

O verejných priestranstvách sme začali intenzívnejšie diskutovať okolo roku 2008. Vtedy sa v Bratislave objavili prvé podujatia zamerané na architektúru, komunitný a mestský rozvoj ako PechaKucha alebo Dobrý trh. Zmobilizovala sa celá generácia ľudí, aktivistov, profesistov, významných osobností, ktorí sú dnes v samospráve, štátnej správe, súkromnom či mimovládnom sektore a zasadzujú sa o to, aby boli mestá prívetivejšie na život. Výsledkom je, že máme už druhé vedenie mesta, ktoré má v programe vytváranie verejných priestorov. Každý, kto ma po rokoch navštívi, hovorí, že sme sa veľmi posunuli a sme stále

na auto a budovať koncept takzvaného 15-minútového mesta.

Prečo práve pätnásť minút?

Je to dĺžka, ktorú sme ochotní prejsť kvôli električke či lekárovi pešo. Keď je to viac, unaví nás to a hľadáme alternatívu, najčastejšie auto. Navyše je v hre aj ľudská mierka, podľa ktorej by sme sa mali vyvarovať príliš vysokým budovám, aby sme sa necítili stratení. Ideálne sú štyri až päť poschodí. Z nich počujete, čo sa deje na ulici alebo ako sa deti hrajú na dvore. Z dvanásteho poschodia to už nejde. Na šírku je to vzdialenosť približne do 18 metrov. Tú vnímame ako proporčnú k samému sebe. Ide o existenciu v harmónii. Čo sa týka zelene, potrebujeme ju, no iba zelené miesta nestačia. Musia byť i spoločenské. Ideálnym príkladom sú námestia v talianskych mestách. V starých konceptoch je námestíčko, parčík každých desať minút chôdzou. Spoločným menovateľom tohto typu urbanizmu je človek a jeho pohyb, definovaný chôdzou. Ak si ako mierku pohybu zvolíme auto, vzdialenosti neúmerne rastú. To mení náš životný štýl. Už teraz nám v dôsledku prílišného rozvážania autom vyrastá generácia detí, ktoré sa absolútne nevedia orientovať, trpia nadváhou a stávajú sa z nich nesamostatné bytosti zamerané samé na seba. Samostatný pohyb mestom a chodenie u dieťaťa rozvíja pre život zásadné schopnosti – orientáciu, pozorovanie, vyvarovanie sa nebezpečenstvám a sociálnu interakciu. Toto sa na zadnom sedadle auta nedeje.

Pätnásťminútové mesto a takzvané polycentrické mestá sú koncepcie zdravého rozvoja miest. V čom sa líšia?

Pätnásťminútové mesto v podstate vytvára jedno centrum. Myšlienkovu definuje jedno susedstvo. Vo veľkom meste by malo takýchto centier vzniknúť viac. Nedefinuje ich iba veľkosť, ale najmä to, čo v nich je. Či máme z verejného priestoru kam vojsť, kde si nakúpiť a naplniť si

„Samostatný pohyb mestom a chodenie u dieťaťa rozvíja pre život zásadné schopnosti – orientáciu, pozorovanie, vyvarovanie sa nebezpečenstvám a sociálnu interakciu.“

„Dievčatá v meste nemajú vlastný priestor. Na ihriská nechodia, pretože sú tam chlapci. V tom životnom období sú veľmi agresívni a zaberajú priestor, takže žiadne dievča s nimi oň nepôjde súperiť.“

lepším mestom. Musíme to chcieť ako normál, iba tak sa zmení naše správanie a nebudeme chcieť len „introvertniť“ vnútri. Generácia našich rodičov sa združovala, navštevovala vo svojich bytoch. Nebolo kam ísť, či šlo o miesta vonku alebo v gastre. Navyše to aj za socializmu bolo drahé. Dnes si vieme dovoliť ísť von.

V súvislosti so spôsobom, ako sa v mestách pohybujú a fungujú ženy, hovoríte, že sú ako pavúky. Prevezali ste tento jazyk z konceptov, s ktorými pracujete, alebo je vám takéto hľadanie prirovnaní vlastné?

Väčšinou mám dar niečo prirovnáť, no s tým pohybom po sieti, nie pavúkom, prišla Inés Sánchez de Marariaga, feministická urbanistka zo Španielska. Nazvala ho „mobility of care“, mobilita starostlivosti. Hovorí o tom, že človek, ktorý sa o niekoho stará, má úplne inú mobilitu v porovnaní s človekom, ktorý sa stará iba sám o seba. Ten ide do práce, potom sa venuje koníčkovi a ide domov. Ten, kto sa stará o niekoho iného, však musí denne absolvovať o štyri až päť činností viac. Som šťastná, že všetko môžem absolvovať vo svojom susedstve a nemusím na vybavovanie základných vecí použiť auto. Navyše sa vyhýbam tomu, aby moja dcéra vyrastala v autosedačke na zadnom sedle. Chodíme električkou. Strategicky som vyberala miesto na bývanie s dobrou dostupnosťou, aby ona mohla vyrastať s mestskosťou.

Aké faktory ste pri výbere lokality brali do úvahy a čo by ste ľudom odporučili robiť pre to, aby sa mestá vyvíjali zdravo?

Ak si to niekto môže dovoliť a vyberá si bývanie, zvažovala by som lokalitu s ideálnou vybavenosťou a električkou alebo inou hromadnou dopravou, hoci by mal byť menšiu metráž. Ak bývate v horšie obslúženej časti, musíte za všetkým dochádzať a cestovanie vás úplne unaví. Po pár týždňoch začnete rezignovať na svoje možnosti a budete šetriť energiu len na to najpodstatnejšie. Stretávanie sa s ľuďmi zvyčajne padne ako prvé. Bývať v rámci dobre vybaveného mesta je dôležitá investícia. Preto sú dnes nehnuteľnosti, ktoré majú blízko park či električku, výrazne drahšie. Chcem však zdôrazniť, že to nie je len o tom,

čo si jednotliviec môže dovoliť. Bývanie a jeho dostupnosť je dlhodobý problém. Štát a mestá by mali podporovať vznik nájomného bývania, lebo vstupujeme do generácie, ktorá bude bývať v nájomných bytoch. Vlastniť si už nebude môcť dovoliť. Aj dnes potrebujete na byt hypotéku nastavenú na dva príjmy. A predstavte si, že sa ľudia rozídu či rozvedú, čo je realita približne polovice vzťahov. Takže sme v kríze.

Patrí teda mesto deťom, či skôr deti mestu?

Nedávno som od kolegov počula, že začínajú raziť étos návratu rodín do mesta. Ale to by mal byť základ, nie? Ľudia majú menej detí. Nie je to len preto, že chcú mať lepší život. Vybavenosť, služby a podpora štátu je horšia. Zoberme si opäť komerčnú výstavbu. Typický byt, ktorý sa predáva, je dvojizbový alebo jeden a pol izbový. Veľmi dobrý artikel pre mladý pár. Keď ale príde dieťa, už v ňom začína byť tesno. Ak byt nemá flexibilnú architektúru, napríklad systém posuvných priečok, ktoré sa dajú prispôbiť našim potrebám, sme uväznení v drahej, nevyhovujúcej nehnuteľnosti, ktorú splácame celý život. Developeri neprestanú stavať dvojizbové byty, pretože sa dobre predávajú, no stráca sa rôznorodosť bývania, ktorá tu bola aj za socializmu. Vtedy mali paneláky lepšiu proporciu garzóniek, jedno-, dvoj-, troj- až štvorizbákov. Vo Viedni si uvedomili, že v spoločnosti začínajú dominovať takzvané patchworkové, teda poskladané, rodiny. Budujú preto byty, ktoré by mohli zdieľať dve rodiny bez toho, aby si zavádzali. Fungujú napríklad pre jedno-rodičov. Majú spoločné kuchynské jadro, no každý byt má vlastný vchod. Rôznorodosť bývania a samotnej architektúry je obrovská téma, ktorá sa musí vrátiť do pozornosti. Namiesto odchodu do satelitov, kde je to síce na začiatku lacnejšie, no rýchlo to preplatíte energiami a ďalšími výdavkami, by som zvažovala zostať za každú cenu v meste.

Je to to jediné, čo vás motivuje do satelitu neodísť?

Sú tu rôzne aspekty. Dopadá to tiež na samotnú verejnú správu. Za nízku hustotu obyvateľstva musí obec či mesto zaplatiť obrovské peniaze. Na Úrade pre územné plánovanie a výstavbu sme s kolegami získali prieskum, koľko stojí samosprávu údržba priestorov s rôznou hustotou budov.

Porovnávali sme veľmi kompaktnú štruktúru zástavby, aká je v okolí trnavských hradieb, s rôznymi typmi panelákov až po enklávu rodinných domov. V jednom prípade nám údržba na meter štvorcový vyšla okolo 40 eur, v druhom okolo 250. Ak si zoberieme Petržalku, tá dá z rozpočtu veľmi veľa peňazí napríklad len na kosenie. Bratislavské Staré mesto za rovnakú sumu toho zariadi oveľa viac. V Petržalke sú voľné plochy s rozlohou malých obcí, ktoré sa nevyužívajú. Otázkou je, či ich naozaj potrebujeme a kto ich údržbu bude platiť. Satelity sú obrovskou záťažou pre životné prostredie. Rodinné domy na poli znamenajú zásadnú zmenu poľnohospodárstva, vodného režimu, pohybu zvierat a úplne menia krajinu. Navyše to má aj sociálny aspekt, hoci sa o tom nahlas nehovorí a môžeme to poznať viac z filmov či seriálov z amerických predmestí.

O čo ide?

Premena partnerských vzťahov. Muži odídu do mesta za prácou na celý deň. Ženy, matky ostávajú doma s deťmi a domom. Ide o takzvaný syndróm zelenej vdovy. Tieto ženy sú na všetko samy. Dokazuje to aj nárast v počte neuróz, depresí či rozvodov. Sama poznám ženy, ktorým sa k domu a starostlivosti oň pridala každodenná starostlivosť o deti a času s partnerom bolo málo, pretože dlhé hodiny zarábali v meste. Problémy sa tak prehlbovali a nezriedka sa k nim pridala nevera. Obe strany napokon pomenovali ako faktor

rozpadu ich vzťahu práve dom, v ktorom sa ocitli. Ľudia by sa mali zamyslieť, či sa sťahujú do kvalitného satelitu a majú šancu mať aj život, alebo do toho investorského, za ktorý kvalitou svojho života budú platiť.

Vráťme sa do Bratislavy. Má potenciál, aby sa kvalita jej rozvoja, priestoru a urbanizmu zlepšila?

Určite. Otázkou je východ Bratislavy, kde sídli Istrochem a ďalšie environmentálne záťaže a investori vyčkávať, či niečo spraví štát, zatiaľ čo nám uteká drahocenný čas. Čo musíme zmeniť, je prístup k deťom v meste. Máme ihriská pre deti do troch rokov a potom až futbalové a basketbalové ihriská. Začali sa budovať skateparky, no je ich málo. Priestory pod mostmi sú výborná myšlienka pre tínedžerov, keďže sú a majú byť hluční. Každý bol. Pre dievčatá vo veku 9 až 12 rokov tu však nič nenájdete.

Čo špecifické potrebujú práve dievčatá v tomto veku?

Vo Viedni sa začali pýtať, kde sú dievčatá. Mnohí sa domnievali, že sa nehýbu, preto nie sú vo verejnom priestore viditeľné. Z výskumu bývalej vedúcej územného plánovania mesta Viedeň Evy Kail však vyšlo, že dievčatá v meste nemajú vlastný priestor. Na ihriská nechodia, pretože sú tam chlapci. V tom životnom období sú veľmi agresívni a zaberajú priestor, takže žiadne dievča s nimi oň nepôjde súperiť. Ide o obdobie, v ktorom sú deti navzájom veľmi konfliktné a je ich vhodné oddeliť. Dievčatám stačí vytvoriť priestor, kde by sa mohli stretnúť, porozprávať sa a mať možnosť neformálnych hier bez čiar na zemi, ktoré by inak okamžite zabrali chlapci. Ak ich nemajú, dané miesto nie je vhodné na hranie futbalu a vytvorí sa neutrálnejší priestor. Ide o koncept rodovo citlivého plánovania alebo inak povedané férovo zdieľaného mesta. Niekedy stačí pridať prvky pre dievčatá na ihriská pre menšie deti, keďže práve ony brávajú mladších súrodencov hrať sa von. Stačia lavičky či voľnejší priestor, aby si mohli zaskákať gumu a vytvoriť si druhú, verejnú obývačku. ●

MILOTA SIDOROVÁ

Urbanistka a krajinná architektka. Vyštudovala krajinnú architektúru, územné plánovanie, grafický dizajn, filmovú produkciu, metódy sociálneho výskumu a manažment ľudských zdrojov. Je zakladajúcou členkou medzinárodného urbanistického festivalu reSITE a iniciátor-kou projektu WPS Prague, ktorý združuje ženy v oblasti architektúry, urbanizmu a mestského plánovania. V rokoch 2022 – 2024 bola podpredsedníčkou Úradu pre územné plánovanie a výstavbu SR, kde viedla legislatívnu reformu v oblasti územného plánovania. V súčasnosti spolupracuje s ateliérom Compass Architekti.

Text Juraj Červenka
Ilustrácia Francisco Goya, El Balancín, wikipedia.org

Najjednoduchšia forma rozptýlenia alebo geniálny ne-prekonateľný patent? Hojdačka ľudí zabáva už od čias antiky. Menia sa materiály, princíp zostáva rovnaký.

Postup bol prostý – na skalu alebo kmeň stromu umiestniť dostatočne dlhú dosku, ktorou sa dalo otáčať a najmä kývať. No a potom už stačili dvaja malí šarvanci či veselí mladí ľudia a „srandá“ sa mohla začať. Alebo zábavná forma cvičenia rovnováhy a iných telesných zručností.

Dvojica sa odráža od zeme, zrýchľuje, spomaľuje, vždy ale musí spolupracovať. Hojdačky sú vyobrazené na nádobách z čias starovekého Grécka, no ich história je zrejme ešte dlhšia. Antický svet poznal aj iné formy zábavy, ktoré pretrvali naprieč stáročiami až dodnes. Naháňačky, schovávačky, kockové hry, hry s guľkami či rôzne stolové disciplíny – malí Gréci či Rimania si nimi krátili voľné chvíle a cibrili myslenie.

Zaujímavé je, že princíp hojdačky si osvojili ľudia v rôznych častiach sveta nezávisle od seba. Stáročia ich poznajú napríklad na Kórejskom polostrove ako takzvaný ženský katapult. Tradícia hovorí, že pôvodne ich vymysleli pre ženy, ktoré väčšinu života trávili za vysokými múrmi svojich domov. Ak chceli vidieť dianie naokolo, postavili sa na hojdačku, ktorá ich zdvihla nad stenu.

BOHATÉ I CHUDOBNÉ
Kombinácia „doska plus pohyb hore a dolu sa rovná zábava“ pretrvala cez stredovek až do novoveku. O hojdačkách si spievali deti v Londýne v 16. a 17. storočí. V 19. storočí sa začali budovať v Severnej Amerike aj Európe prvé detské ihriská. Ulice totiž neboli bezpečným miestom pre deti, a už vôbec nie pre deti v zápale hry. Centrá veľkých miest zaplnili konské povozy, dopravný chaos prekonával aj naše súčasné pomery. V nemeckom prostredí vyhradili v niektorých mestách voľné priestranstvá a pokryli ich pieskom. Netrvalo dlho a tieto lokality dostávali prvé atrakcie, najmä desiatkami generácií osvedčené hojdačky.

↑ *Hojdačka sa stala symbolom nevinnosti a sladkého zaháľania aj v podaní známeho maliara Francisca Goyu.*

Najväčšie pokroky dosiahli stavitelia ihrísk v USA. V roku 1888 otvorili v San Franciscu prvé detské ihrisko na americkom kontinente v dnešnom ponímaní, s hojdačkami, šmykľavkami a kolotočom. „Na slávnosť otvorenia prišlo asi dvetisíc ľudí, a to napriek hrozbe dažďa. Napoludnie sa objavila dúha, ktorá akoby chcela požehnať ihrisko. Komisár Hall predniesol k davu prejav, v ktorom na začiatku uviedol, že na ihrisko sú pozvané všetky deti, či už bohaté alebo chudobné, každé má rovnaké práva a výsady,“ písalo

sa v kalifornskej tlači, ako dokazuje výskum historika mesta San Francisco Arnolda Woodsa.

ZAKÁZANÉ PRELIEZAČKY
Mysleli na detaily. Budova vystavaná vo viktoriánskom štýle slúžila ako útočisko v zlom počasí. Nachádzala sa v nej krytá herňa a kaviareň pre rodičov. A hoci ju poškodilo zemetrasenie a požiare, stojí dodnes.

Postoj k týmto oddychovým areálom sa menil „ako na hojdačke“. V roku 1912 radní v New Yorku zakázali osádzanie preliezačiek, pretože ich pokladali za príliš nebezpečné. Viaceré správy naznačujú, že strážcovia deti a mládež z ulíc vyhánali. Hru vnímali

ako niečo škodlivé, ako opak užitočného vzdelávania. A nešlo iba o americký fenomén.

Počas prvej svetovej vojny sa v novinách z Prešporku opakovane písalo o „výrastkoch a chuligánoch zo štvrte Zuckermandel“, ktorí obťažovali svojou hrou. Behali, kričali, vírili prach, ignorovali chodcov, hrali futbal, občas rozbili okno... Nemal ich

kto napomenúť, policajtov bolo málo, mnohí sa nachádzali na fronte.

RADY AMERIČANIEK
Krátko po vzniku Československa navštívili nový štát členky americkej organizácie YWCA, Kresťanského spolku mladých žien. Ich misia sa týkala aj ihrísk. Pricestovali na pozvanie Alice Masarykovej, dcéry prezidenta

pieskom, ale ich myseľ pod vedením učiteľky zaujatá má byť stavbou domov, celých budovísk, dedín, aby z hry mali radosť, pôžitok a poučenie.“

V roku 1920 začali systematicky stavať ihriská v Bratislave. Zástupcovia bratislavskej radnice sa vybrali cestou ich stráženia. „Na hrištiach, ktorých mesto udržiava, bude snáď teraz lepší poriadok, nakoľko mestská rada poverila vrchným a odborným vedením mestského úradníka L. Markoviča. Súčasne ustanovila dvoch dozorcov a 23 dozorkýň pre jednotlivé hriestia,“ písalo sa 14. mája 1933 v Slovenskom denníku. Správca bratislavských ihrísk učiteľ František Vadkerty v tom čase vydal správu o dôležitosti areálov, kde sa „bledý pigment kožný mení na hnedo-bronzový, kožné póry sa zbavujú nečistoty a telo sa stáva vzdorujúcim chorobám“.

KNÍŽKY AJ BAZÉN
František Vadkerty zasvätil bratislavským ihriskám časť života. Od roku 1924 pracoval ako dozorca na ihrisku na Vazovovej ulici, ktoré bolo prvé na „americký spôsob“ v Bratislave. Súčasťou areálu sa postupne stal betónový bazén na kúpanie, sprchy, hojdačky, knižnica. Deti cvičili s náradím a počúvali rozhlas. Pribúdali ďalšie ihriská. Najobľúbenejšie boli v me-dzivojnovom období tie na Tehelnom poli a Rybnom nábreží a ihrisko medzi blokmi bytoviek Unitas. Bratislava mala v prvej polovici 30. rokov sedem-násť ihrísk a ich údržba stála ročne asi stošesťdesiatisíc korún.

Preliezačky, lanové dráhy, hrady – detské ihriská prešli za storočie a pol veľkými zmenami. Symbolom doby boli i betónové a železné atrakcie, rakety a točiace sa zemegule na nových panelákových sídliskách, ktoré po druhej svetovej vojne vyrastali od Ašu po Čiernu nad Tisou. Dnes sú už konštrukcie pre deti nápaditejšie a najmä bezpečnejšie.

Klasické hojdačky majú svoje miesto aj na moderných ihriskách. Sú však vyhotovené z ľahších materiálov a najmä obkolesené mäkkými povrchmi absorbujúcimi silu pádu ako prevencia pred zraneniami. Asi každý z našej generácie si pamätá, aké bolo nepríjemné, keď náš partner, či už nevedomky alebo úmyselne, počas hojdania z kovovej hojdačky odskočil...●

„Bratislava mala v prvej polovici 30. rokov sedemnášť ihrísk a ich údržba stála ročne asi stošesťdesiatisíc korún.“

-DOLE

NOTA BENE

32
PÚTNÍK

Vo viedenskom Seestadte nejazdia autá, ale bicykle, funguje komunitné bývanie, všade sú ihriská a v lete obyvatelia vyrážajú z bytov v plavkách na pláž.

Text Jana Čavojská
Foto Wien 3420 aspern
Development AG

Toto miesto bolo pred dvadsiatimi rokmi brownfield. Bývalé letisko, ktoré sa už nepoužívalo. Dnes je viedenská štvrť Seestadt Aspern príkladom jedného z najpokrokovejších urbanistických riešení mestského priestoru zameraného na ľudí. Mnohí ju nazývajú „štvrťou budúcnosti“. V komunite bytovke tam žije aj slovenská architektka Andrea Boroš Leitmann.

NAJPRV BOLO METRO

Za Andreou cestujem z centra Viedne metrom polhodinu, Aspern je konečná linky U2 a od istého momentu sa podzemka premení na nadzemnú trať. Metro bolo úplne prvé, čo tu postavili. Nasledovalo umelé jazero ako centrum „jazerného mesta“, čo je v preklade Seestadt. Štvrť začali projektovať v roku 2004 a od prvého momentu vedeli, že v nej chcú obmedziť autá. Väčšina vonkajších plôch je určená

len chodcom a cyklistom. V uliciach s automobilovou dopravou je rýchlosť obmedzená na 30 kilometrov za hodinu a v obytných zónach na 20. Na uliciach sú nejaké parkovacie miesta, no nie je ich veľa a platí sa hodinový poplatok. Rezidenti parkujú svoje autá v parkovacích domoch na okrajoch štvrte. Andrea hovorí, že občas je to menej pohodlné, ale stojí to za benefit bezpečného pohybu detí po vonku. „Keď si uvedomíte, akú obrovskú pridanú hodnotu získate za tú trochu občasného nepohodlia, veľmi rýchlo si na to zvyknete a vôbec vám to neprekáža,“ dodáva architektka.

Prišla ma počkať k metru na bicykli a spoločne kráčame k bytovému domu, v ktorom aj s rodinou býva. Je to len kúsok, štvrť je koncipovaná tak, aby to mal z metra domov blízko každý obyvateľ. V celej štvrti môžu jednoducho využívať bicykle alebo kolobežky.

Štvrť budúcnosti

33
PÚTNÍK

MESTO PRE DETI

Niekde sú cyklotrasy znázornené, inde sa chodci a bicykle organicky dopĺňajú na spoločných širokých chodníkoch. V Seestadt chceli ľuďom od začiatku ukázať, že autá pre nich vôbec nebudú potrebné. V rámci štvrte sa všade dostanú pešo alebo na bicykloch, do

Viedne je to najrýchlejšie a najpohodlnejšie metrom a stoja tu aj vlaky. Dokonca aj ten do Bratislavy. Andrea Boroš Leitmann to má do práce vlakom 45 minút, na viedenskú hlavnú stanicu 18 minút. Hovorí, že cyklistiku tu magistrát podporuje aj kurzami

bicyklovania pre deti a možnosťou prenájmu bicyklov.

Kráčame okolo ihrísk. Sú vlastne všade. Tie pod viaduktom slúžia na rozličné športy. Most im poskytuje prirodzený tieň aj ochranu pred dažďom. Na veľkých plochách na druhej strane sú ďalšie ihriská a športoviská a vedľa nich školský areál. Deti tu môžu bez obáv chodiť do školy samé. „Cesta s dcérkou zo škôlky nám trvá aj hodinu. Máme tu jedno ihrisko za druhým, každé je inak zamerané, dcérka sa chce na každom chvíľu pohrať,“ usmieva sa Andrea.

V SPOLOČNEJ OBÝVAČKE

O chvíľu vstupujeme do bytového domu, v ktorom býva Andrea s rodinou. Ide o projekt komunitného bývania, ktorý v Rakúsku označujú pojmom Baugruppe. Jeho členovia sú obvykle v kontakte ešte predtým, než je stavba dokončená. Vytvárajú komunitu so spoločnými hodnotami, názormi na bývanie a spolužitie. Každý by mal zároveň do projektu niečo priniesť. Jednotlivé byty sú súčasťou schémy mestom podporovaného nájomného bývania.

Andrea ma vedie do spoločenskej miestnosti s veľkou kuchynskou linkou, detským kútikom a terasou plnou rastlín a kvetov, ktorú kryje pergola. Ide o priestor, ktorý využívajú susedia na priateľské stretnutia, spoločné podujatia, oslavy, detské párty a podobne. Okrem toho sú tu dva byty pre hostí, ktoré si môže ktokoľvek z obyvateľov zarezervovať za malý poplatok, sauna, stolárska dielňa, priestor v suteréne na premietania filmov, stolný tenis a podobné hlučnejšie aktivity. Ordináciu tu má detská lekárka. Samozrejmosťou je spoločná miestnosť na bicykle a práčovňa. V projektoch komunitného bývania tvoria spoločné priestory až 25 % úžitkovej plochy. V bytovom dome, kde býva Andrea, sa každý člen komunity zaviazal venovať rozvoju komunity alebo spoločných priestorov desať hodín mesačne. Na prvom poschodí funguje bývanie charitatívnej organizácie Caritas. Má osem menších bytových jednotiek a spoločenské priestory a vzniká tu model spoločného bývania pre ľudí nad 55 rokov.

Viedeň má najväčší podiel nájomného bývania v Európe. Nájomné byty tu tvoria až 60 % všetkých bytov. Štvrtina z nich, približne 220 000

„Máme tu jedno ihrisko za druhým, každé je inak zamerané, dcérka sa chce na každom chvíľu pohrať.“

↖ Ústredným motívom štvrte je umelé jazero. Foto: Daniel Hawelka

↑ Budova Forum je navrhnutá modúlárne a sú v nej byty, kancelárske priestory aj ateliéry pre umelecké rezidencie. Foto: Daniel Hawelka

↓ V lete chodia obyvatelia k jazero už z bytu v plavkách. Vraj je to pocit nekonečnej dovolenky. Foto: Luiza Puuiu

bytov, je majetkom mesta, ďalších okolo 200 000 je mestom dotovaných. Stavajú ich takzvaní verejnoprospešní alebo neziskoví developeri a keďže vrchná hranica príjmu na získanie sociálneho nájomného bývania je aj na rakúske pomery pomerne vysoká, je takéto bývanie dostupné širokým vrstvám obyvateľstva. Pri pohľade na inovatívny dizajn bytových domov okolo a veľkorysú ponuku spoločných

priestorov a služieb je pre mňa neuveriteľné, že ide o takzvané sociálne nájomné bývanie, prístupné aj pre ľudí s nižšími príjmami.

AKO NA DOVOLENKE

Z terasy sa pozeráme na ešte nezastavanú časť Seestadt. Keď bude projekt hotový, stane sa domovom pre 25 000 ľudí. S rozlohou 240 hektárov je veľký približne ako centrum Viedne. Vidíme aj jazero. Na brehu sú pláže, práve dokončujú promenádu. Andrea hovorí, že vďaka jazeru sa tu cíti ako na dovolenke. „V lete ľudia bežne chodia na pláž z domu v plavkách.“

Pre Seestadt je jazero ústredným motívom verejného priestoru. „Vo Viedni teraz veľa experimentujú, čo sa týka urbanizmu,“ vysvetľuje Andrea. „Je tu veľa brownfieldov hlavne po nákladných železničných staniciach. Na ich mieste vznikajú alebo v budúcnosti vzniknú nové štvrte a v každej z nich je naplánovaný nejaký ústredný motív. Park, jazero, námestie. Naše jazero je veľmi príjemné. Je jedinečné.“

Jedinečné sú tu však aj parkovacie domy. „Bola by škoda nechať ich len pre autá,“ vysvetľuje Andrea. „Vždy tam je aj nejaká občianska vybavenosť. Ihriská, športoviská, divadelná sála, kaviareň.“

Na každú budovu urobilo mesto verejnú súťaž. Seestadt nepôsobí kompaktne a jednoliato. Každý bytový dom je iný. Tie so sociálnymi bytmi majú skromnejší dizajn – ale v porovnaní s tým, na čo sme zvyknutí pri výstavbe na Slovensku, stále pôsobia nadštandardne. Vznikajú tu však aj vizuálne

↑ Seestadt je stále vo výstavbe, momentálne tu býva približne polovica z plánovaných 25 000 ľudí. Foto: Daniel Hawelka

→ Stavebná parcela H6 vytvorila priestor pre byty, sídlo biznis parku Viedenskej obchodnej agentúry a komerčné priestory. Na spoločnom dvore je zeleň a detské ihrisko. Foto: Luiza Puui

inovatívne, oceňované stavby. Mnohé sú navrhnuté ako energeticky pasívne. Spoločne to však všetko ide dokopy. O to, aby išli „dokopy“ aj obyvatelia, sa stará organizácia pomáhajúca s nastavením sociálnych procesov v rámci komunity. Všetkých obyvateľov prepájajú aktivity infocentra manažmentu mestskej štvrte. To organizuje napríklad každý štvrtok susedské raňajky.

BABKA NA POŽIČANIE

Andrea je rada, že si pre život vybrali takýto typ bývania. „Keby sme prišli do mesta, kde nikoho nepoznáme, do nejakej anonymnej bytovky, možno by sa nám nepodarilo takto integrovať. Vďaka Baugruppe sme si našli priateľov. Máme tu veľmi dobré vzťahy. Na ihriskách sa zas stretávame s rodičmi iných detí. Vďaka spoločným akciám v spoločenskej miestnosti si tu našli priateľstvá aj ľudia, ktorí žijú sami. Seniori, ktorí v našom bytovom dome žijú, často organizujú aktivity pre deti.“ Dokonca tu existuje služba, ktorej názov by sme mohli voľne preložiť ako „babka a dedko na zapožičanie“. Mnohé mladé rodiny tu nemajú starých rodičov ani iných príbuzných, takže sú rady, ak sa nájde niekto, kto sa občas bude venovať deťom. Pre seniorov je to zas príležitosť tráviť čas zmysluplne v kontakte s mladou generáciou. Tak, ako by to bolo niekde na vidieku prirodzené. V mestskom prostredí však takéto vzťahy úplne prirodzene vznikajú len ťažko.

Keď sa Andrey pýtam na negatíva bývania v Seestadt, musí naozaj

rozmyšľať. Potom spomenie, že je tu veterno. To by však malo prestať, keď bude okolo hustejšia výstavba. Chýba jej aj zeleň, stromy. Nestihli ešte dorásť. Vysádzajú ich len posledných pätnásť rokov. Takže určite to časom bude lepšie.

Potom sa cez štvrť prechádzam sama. Okrem rezidenčných budov je tu veľké technologické centrum a hotel, rôzne obchody, niekoľko kaviarní a reštaurácií, pekárň, kníhkupectvo. Niektoré budovy sú zelené, iné drevostavby. Na uliciach aj pri jazere sú príjemné posedenia pod pergolami. Tie si urobili obyvatelia počas brigád.

Takéto spoločné projekty utužujú vzťahy a zároveň učia ľudí, aby si vážili prostredie okolo.

Ulice sú plné ľudí. Na ihriskách a športoviskách sa hrajú deti a tínedžeri. Nesedia niekde s mobilom v ruke. Vlastne som už dávno nevidela nikde vonku toľko detí v aktívnom pohybe. Po cyklocestách bicyklujú deti a dospelí všetkých vekových kategórií. Majú tu aj pláž pre psy.

Na hlavnú viedenskú stanicu chcem ísť vlakom. K vlakovej stanici Seestadt kráčam pešo. Chodník vedie cez pozemky, kde sa ešte len začína stavať. Prechádzam okolo komunitných záhrad. Andrea mi hovorila, že tu majú dokonca ovečky...●

↗ Slovenská architektka Andrea Boroš Leitmann býva s rodinou v komunitnom type obytného domu. Foto: Jana Čavojská

↑ Cyklisti majú prednosť pred autami. Foto: Luiza Puui

← Verejná čítačka na brehu jazera. V Seestadte je kľúčové budovanie komunity. Foto: Luiza Puui

Bez

Text Petra Vrablicová
Foto Tomáš Hrivňák

úsmevu ani na krok

Keď prechádzate bratislavským Námestím SNP, hneď si ju všimnete. Ingrid sa na ľudí vždy usmieva a aj skoro ráno s nimi rada zažartuje. Na jej predajnom mieste pri pošte ju už poznajú a keď sa deň neukáže, ľudia sa jej zvedavo pýtajú: Kde ste boli? Nevideli sme žiadny úsmev.

Na rok, kedy sa zaregistrovala ako predajkyňa NOTA BENE, si presne nepamätá. „Bol to rok 2002 alebo 2003, neviem presne,“ hovorí mi, keď si sadneme na lavičku pri jej predajnom mieste. Časopis odvtedy predáva s prestávkami. Naposledy začala pred vyše rokom.

V minulosti pracovala ako upratovačka či na technických službách, no pre zdravotné problémy nezvláda ťažšiu prácu ani klasický pracovný čas. „Aspoň za predávanie časopisu som rada. Počula som, že si niektorí ľudia myslia, že jeho predávanie je žobranie. No tí normálni vedia, že je to ako práca,“ vysvetľuje. „Ja im vždy hovorím, že je to práca, keďže časopis si ja ako predajca najprv musím kúpiť.“

Na Námestí SNP je každý pracovný deň a popri tom chodí aj na roh Poštovej a Vysokej. Nájom v ubytovni je vysoký, inak by ho s partnerom nezvládli platiť. Predáva aj počas sviatkov. „Nuda na ubytovni robí svoje,“ vysvetľuje, prečo je aj vo voľných dňoch radšej medzi ľuďmi.

Práve vďaka sviatkom a kultúrnym podujatiam dokáže predat viac ako sto časopisov mesačne, a tak si zarobiť na zaplatenie všetkého, čo potrebuje. Je to navyše možnosť stretnúť sa so známymi, najmä s kamarátkou Helenkou. Spolu nielen predávajú časopis, ale zídu aj na Kolibu či Železnú Studienku. „Pre zdravotné problémy musím cvičiť,“ hovorí Ingrid a ukazuje na časopisy, ktoré je pre ňu občas pri predaji ťažké udržať.

som si za čo kúpiť jedlo. Až keď som predala dva či tri časopisy, mohla som si kúpiť chleba a maslo. Aj to je dobré, hoci mám diétu. Nemôžem si vyberať.“

Dnes je rada, keď predá päť časopisov za deň. „Niekedy sa stane, že nepredám ani jeden, no ľudia, ktorí ma vďaka NOTA BENE poznajú, mi pomôžu.“ Ingrid si všimla, že sú to najmä tí chudobnejší. „Človek, ktorý má kravatu, väčšinou neprispeje,“ ukazuje jej skúsenosť.

Kedysi mala dve práce. „Zvládala som všetko. A teraz? Najviac mi je ľúto, že som zvyknutá na robotu, no v poslednej dobe neviem, čo sa deje, ale som úplne zničená.“

Radosť jej robia vnúčatá, ktoré žijú v Anglicku a navštevujú ju každý tretí rok. Syn býva na Slovensku, na dedine. Ingrid sa tam však vrátiť nechce. „Som zvyknutá na mesto. Nevedela by som si už zvyknúť na dedinu, jedine, že by tam žili aj vnúčatá a bolo by veselšie,“ rozmýšľa nahlas.

V Bratislave je viac ako 22 rokov a našla si tu domov. Tvorila ho pre ňu najmä základné veci – svetlo, voda, elektrina a miesto, kde sa človek môže posadiť. Dlhé roky bývala v chatkách, zažila aj priestory, ktoré neboli veľmi útulné. „Aj vďaka predaju NOTA BENE som si postupne mohla chatku zariadiť, kúpiť lyžičky, tanieri,“ opisuje, ako sa postupne prepracovala od chatky s kýblikom na vodu k ubytovni s vaňou.

Po čom túži najviac, je vlastný byt. Na tom, či by bol sociálny alebo „normálny“, nezáleží. Prihlášku si už so svojou terénnou pracovníčkou Luciou vyplnila a čaká, či jej ho schvália. Rada by si vybavila aj asistenčný príspevok a invalidný dôchodok. „Asistenčný, invalidný a bývanie, to keby sa podarilo, bola by som najšťastnejšia,“ hovorí, keď sa opäť stavia na predajné miesto a s úsmevom zdraví okoloidúcich. Či už tých s kravatou alebo bez.●

Aj keď na sebe Ingrid nemá vestu, pristaví sa pri nás počas nášho rozhovoru na lavičke niekoľko okoloidúcich, aby ju pozdravili, popriali jej príjemný deň alebo zistili, ako sa má. Sama hovorí, že na NOTA BENE má najradšej kontakt s ľuďmi. „Niekedy ani nekúpia časopis, no chcú sa porozprávať. Najúžasnejšie sú staršie panie, keď prídu vysmiata,“ usmieva sa Ingrid.

Majú to podľa nej ťažké, preto trom z nich, ktoré majú už viac ako osemdesiat rokov, občas časopis daruje. „Ony mi neskôr donesú srdiečko alebo inú maličkosť,“ opisuje a spomína si na svoj prvý deň ako predajkyne. „To boli ešte korunky. Vtedy som tuším zarábala na koruny viac ako teraz na eurá.“

Nervozita však u nej ani za vyše dvadsať rokov nezmizla. „Pocity mám stále zvláštne, aj vtedy, aj teraz. Viete, niektorí ľudia si myslia: Aha, nerobí a predáva.“ Ingrid to mrzí, no nevládze. Pri upratovaní či varení jej tiež musí často pomáhať partner. Keď príde domov, snaží sa mu veci aspoň pripraviť.

Aj s predajom je to dnes podľa nej ťažšie. „Boli dni, keď som mala pár časopisov, no nepredala som ich. Nemala

„Niekedy sa stane, že nepredám ani jeden časopis, no ľudia, ktorí ma vďaka NOTA BENE poznajú, mi pomôžu.“ Sú to najmä tí chudobnejší. „Človek, ktorý má kravatu, väčšinou neprispeje.“

	NOTA BENE	38 KOMENTÁRE	
	 Chceme dýchať <i>Ivana Nemethová</i> <i>Urbanistka a členka združenia Znepokojené matky</i> Ako matka mám čoraz silnejší pocit, že, mesto zaostáva v riešení mobility. Spolu so Znepokojenými matkami cítíme, že ochota plniť sľuby a strategické plány klesá. Okrem niekoľkých prospešných projektov zostala väčšina plánov len na papieri a realita v uliciach sa nemení. Chceme mesto, kde je bezpečné chodiť pešo, bicyklovať, dýchať čistý vzduch a deti môžu samostatne a šťastne vyrastať. Minulý rok sme spolu s Cyklokoalíciou a odborníkmi z Deutsche Umwelthilfe merali kvalitu ovzdušia – koncentrácie oxidu dusičitého (NO₂) a ultrajemných prachových častíc na 25 uliciach na miestach, kde sa bežne pohybujeme s deťmi a kde chodia do školy. Zistili sme, že vzduch, ktorý dýchame, obsahuje podstatne viac škodlivín, než povoľujú odporúčania WHO. Najhoršie výsledky boli na uliciach Mickiewiczova, Staromestská, Štefánikova, Šancová – ulice, na ktoré už upozorňovali obyvatelia v petíciách. Vnímam to ako vážny problém. Znečistenie ovzdušia má preukázateľný vplyv na zdravie a najviac ohrozuje deti. Spôsobuje astmu, zhoršuje chronické ochorenia, zvyšuje riziko rakoviny a ovplyvňuje vývoj detských pľúc a iných orgánov, dokonca aj kognitívne schopnosti. Preto žiadame opatrenia na zníženie počtu áut, zavedenie zón 30, prioritu pre peší pohyb, rozšírenie cykloinfraštruktúry, skvalitnenie verejnej dopravy, prísnejšiu reguláciu tranzitnej dopravy a parkovania a iné. Toto sú konkrétne veci, ktoré potrebujeme, aby sme chránili zdravie našich detí. Aby Bratislava bola mestom, kde je kvalita života dôležitejšia než autá.●	 O sirénach celkom inak <i>Zuzana Mojžišová</i> Siréna. Nie tá, ktorá sa ozýva vo vojnu spojená s vtáčím alebo rybím telom. Ale siréna z radu bylinožravých morských cicavcov, sympatických obrov. Hovorí sa im aj morské kravy. Niektoré z nich pričinením pánov tvorstva už vodné hĺbky neobývajú. Napríklad tá Stellerova, čo drží smutný rekord – vyhynula len 27 rokov po svojom objavení človekom. Okolo nej sa krúti dej skvelej knižky <i>Poslední siréna</i> fínskej autorky Iidy Turpeinenovej (Paseka, 2025, preklad Vladimír Piskoř). Čítajúc sa prederieme storočiami, mnohému sa priučíme, dostaneme príležitosť všeličo podstatné si uvedomiť, spytovať si svedomie v priestore strhujúceho rozprávania o človeku, histórii, vede, prístupe k prírode. V helsinskom prírodovednom múzeu je vystavená kostra Stellerovej morskej kravy. Jej cestu z oceánu do vitríny budeme v Turpeinenovej románe sledovať. Veľká severná expedícia má v roku 1741 najst námornú cestu z Ázie na americký kontinent. Jednu z lodí vedie kapitán Vitus Bering. Súčasťou posádky je aj svojrázny vedec Georg Steller. Šťastie im nepraje, ocitajú sa na neznámom ostrove... O vyše storočie neskôr, Aljaška, miestny guvernér hľadá niečo, čo by sa dalo speňažiť. Líšok a tuleňov už v okolí niet, ľudia ich pozabýjali... O ďalších takmer sto rokov začína fínske múzeum rekonštrukciu kostry Stellerovej sirény... Iida Turpeinenová (1987) sa v beletristickej prvotine <i>Poslední siréna</i> všade tam, kde to bolo čo i len trochu možné, pridržovala overených dejepisných a prírodovedných poznatkov. Podarilo sa jej pripraviť obsahom i formou výnimočné čítanie. Odpovedá na otázky a zároveň kladie ďalšie. S láskou, nesmierne pútavo, nástojčivo, no múdro.●	 Budúcnosť sa začína hrou <i>Daniel Pastirčák</i> Sú mestá s jesennou farbou minulosti, no sú i mestá, voňajúce jarou budúceho sveta. Takým mestám dominujú ihriská plné detí. Lebo budúcnosť sa začína detskou hrou. My dospelí pracujeme, po práci sa zabávame. Dieťa sa hrá. Hra nie je prácou. Práca je činnosť zameraná na praktický úžitok. Zabáva slúži na rozptýlenie. Hra nemá praktický cieľ. Je udalosťou čistej tvorivosti. Hra nie je ani zábavou, dieťa ju berie vážne. My dospelí už nevieme brať vážne nič, čo neprináša úžitok. Stratili sme čosi podstatné. V mystériu hry sa totiž zjavuje tajomstvo Boha. Boh netvorí vesmír preto, že by niečo potreboval. Nepotrebuje hviezdy, rieky, hory, zvieratá ani ľudí. Boh tvorí svet z ničoho, a tvorí ho bez dôvodu, tak ako dieťa tvorí svoju hru. Hra je aktom čistej lásky, čírym úžasom zo zázraku bytia. A láska je láskou, iba ak nemá žiadny dôvod okrem seba samej. Na koníkoch, trampolínach či pieskoviskách mesta sa deti hrajú s dospelými. Vťahujú našu prácou unavenú myseľ do hry, podnecujú fantáziu a otvárajú bránu budúcnosti. Radnica mesta, ktorá sa stará len o prácu, kultúru a obchod, no nebuduje pestrofarebné dômyselné ihriská, zabudla na svoju budúcnosť. Deti nás do nej vedú svojou sústredenou hrou. Ihriská nepotrebujú iba deti. Aj dospelí občas potrebujú vystúpiť zo svojich vážnych záležitostí do mystéria hry. Dať hlas dieťaťu v sebe a okúsiť znova zmysel jestvovania. Erik Groch o tom napísal múdru básničku: A znova mi povedia, veď vy sa viete iba hrať so slovami a so všetkým. A ja im znova neodpoviem, opýtajte sa detí, či hrať sa je iba●

Text Elena Akácsová
Foto Shutterstock

Už svietia lampy, musíme ísť domov, povedala som kamarátke Katke na preliezkach a futašili sme z parku do paneláku oproti. Bývali sme pár vchodov od seba. Mohli sme mať tak sedem rokov a Račianske mýto bol celý náš svet.

Môj svet končil pri križovatke

Bývali sme tam, hrali sme sa v parku alebo na garážach, chodili pešo do základky, ktorá bola hneď vedľa škôlky a z ktorej až neskôr urobili hotelovú školu. Za domom boli štyri obchody – Pokrok s potravinami a lahôdkami (ach, ten vlašák!), Sputnik s domácimi potrebami a elektrom. Názvy ďalších dvoch, kde boli odevy a galantéria, som už zabudla.

Mala som o tri roky staršieho brata, ale všade som chodila sama, aj do obchodu pre polku masla, chlieb a mlieko. Aj otcovi do krčmy v Legiodomoch po pivo a cigarety, keď už som bola staršia a mohla prekročiť pomyselné hranice, ktoré obkolesovali ulice Pionierska, Kraskova, Februárka a Malinovského (dnes Račianska a Šancová). Inak som cez „cestu“ mohla prejsť len s mamou – napríklad na Mýtnu k detskému doktorovi Novákovi. Myslím, že som ten zákaz prejsť cez „cestu“ nikdy neporušila, ale v podstate som ani nemala prečo. Všetko, čo som potrebovala pre svoj detský život, bolo v bezpečnom priestore, kde sa chodilo pešo a kde

bola len jedna problematická jednosmerná cesta pre autá okolo nášho domu.

Až teraz som sa dočítala, že som vlastne žila v ideálnom pätnásťminútovom meste podľa konceptu profesora a urbanistu Carlosa Morena. Podľa neho by mestá mali byť miestami, kde obyvatelia môžu dosiahnuť všetky svoje denné potreby do 15 minút a pešo, prípadne na bicykli. Račko v tomto bolo ideálne, dokonca aj otec to mal na pešo do redakcie Hlasu ľudu na Žabotovej, kým ho nevyľúčili zo strany a nevyhodili z roboty. Ešte aj bazén sme jedno-dve letá mali v parku. Žiaľ, nevedeli v ňom udržiavať čistotu, a tak na jeho mieste roky stála krčma.

Moja mama na Račku býva dote raz a ja tam znovu chodím do parku s jej päťročným pravnukom Vílkom. Hojdačky sú na tom istom mieste, kam som na ne chodila i ja, aj sochy Slncového koňa a kozmonauta tam sú od tých čias. Inak je ten park na nepoznanie. Nemyslím tými šesťdesiatročnými stromami, ktoré boli v mojom detstve len čerstvo zasadené

stromčeky, takže mama na mňa videla z okna, keď som išla do školy či parku. A nie je to ani tým krásnym novým vybavením, preliezkami, lavičkami, vodnou fontánkou a funkčným WC či vodozádržnými opatreniami.

Najväčšia zmena je v tom, že v parku je okrem detí aj veľmi veľa rodičov, starých rodičov a starostlivých tiet, ako som aj ja. Beháme za deťmi, nespúšťame ich z dohľadu, neustále asistujeme pri ich hrách. Neviem si predstaviť, že o rok, o dva by som tam pustila Vilka samého. Pritom stále je tam len tá jedna cesta okolo maminho domu a nebezpečnejší ako autá sú skôr rýchli cyklisti a kolobežkári.

Koncept pätnásťminútového mesta sa mi veľmi páči. Chcela by som v ňom žiť, ale rozmýšľam, či je v silách architektov a urbanistov okrem dobre premyslených štvrtí vrátiť do mysli dospelých ten pocit, že môžu dieťa pustiť samé von s kľúčikom na krku a príkazom: „Len po križovatku a keď sa zažnú lampy, nech si doma!“●

Postavme Emmku na nožičky

Text Lucia Bucheňová
Foto Alan Hyža

Blondávé dievčatko oslávilo koncom marca dva rôčky. Narodilo sa do láskyplnej rodiny. Mama Kristína má síce len dvadsaťdva, ale s rovnako starým partnerom po dieťati túžili. Hoci svadbu neplánujú, vedia, že budú spolu v dobrom aj v zlom.

Prišlo to ako blesk z jasného neba. Emmka sa narodila v 38. týždni, mala o niečo nižšie miery – 2880 gramov a 47 centimetrov, ale inkubátor nebol potrebný. „Normálne, zdravé malé bábätko. Veľmi sme sa z nej tešili,“ povie Kristínka. Po troch dňoch išli z pôrodnice domov, v ten deň ešte urobili Emmke skrining z päty na kontrolu vrodených a dedičných ochorení. Od januára 2024 sa zoznam ochorení novorodeneckého skriningu rozšíril aj o diagnózu spinálna muskulárna atrofia, známa pod skratkou SMA. Vyskytuje sa u jedného zo šesťtisíc detí. A keďže už aj na Slovensku máme dostupnú liečbu, je tento skrining dôležitejší než kedykoľvek predtým. Čím skôr deti liečbu dostanú, tým menej bude ich organizmus ochorením zasiahnutý. Emmka mala šťastie v nešťastí. Poistovne od roku 2024 preplácajú dvojmiliónový liek Zolgesma, ktorý môže jej diagnózu pribrzdiť alebo aj zastaviť. Podáva sa jednorazovo.

Kristínka mala doma len šesťdňovú dcérku, keď jej telefonicky oznámili, že výsledok skriningu je pozitívny na SMA. Treba urobiť opakovaný odber na potvrdenie diagnózy. „Výsledok nás zrazil na kolená. Naša dcérka má SMA, navyše I. typu, čiže toho najhoršieho. Nositeľmi sme ja aj jej ocko. Nemali sme potuchy o tejto chorobe, začali sme študovať. Ťažké, smutné čítanie to bolo. Spamätávali sme sa z toho

Z vedľajšej izby počuť džavot a smiech. Malá Emmka sa hrá s dedom. Sú nerozlučnou dvojkou. Len čo dedo príde z práce, má o zábavu postarané až do večera. Pre svoju jedinú vnučku by urobil aj nemožné. Len šesť dní žil s pocitom, že je zdravá.

dlho. Stále sme nechceli veriť, že sa to týka našej Emmky. Krásne dieťaťko, každý, kto nakukol do kočíka, spustil, aká je zlatá, nádherná. A my sme už vedeli, že nie je zdravá. Psychicky ma prijatie jej diagnózy veľmi vyčerpalo,“ objasňuje Kristína. Neskutočnou oporou jej bol partner, Emmkin otec. „Ešte viac sme sa prepojili. Budeme robiť všetko preto, aby Emmka čo najviac napredovala.“

Emmka mala šesť týždňov, keď jej v narkóze podali liek. Následne tri mesiace dostávala množstvo ďalších liekov. Dnes je mentálne úplne v poriadku. Pri SMA dochádza k ubúdaniu svalstva, teda schopnosti pohybovať sa. Viac sú zasiahnuté nohy než ruky, pacienti mávajú aj problémy s prehĺtaním, s dýchaním.

Emmka sa ale radostne pozerá na tento svet, zbožňuje zvieratká, fascinuje ju všetko, čo práve vidí, s čím sa hrá. Počas mojej návštevy sedela na hracej podložke a do aleluja presúvala kamienky do misky a späť na podložku. Sedela bez opory, hoci od lekárov jej rodičia počúvali, že nebude chodiť ani sedieť.

➤ Emmka.
Nádherná princezná
s diagnózou SMA.

Časopis NOTA BENE poskytuje priestor OZ Medzi nami, aby pomohlo sociálne slabším rodinám a rodinám so zdravotne znevýhodneným členom. Ide o ľudí, ktorí sa nie vlastnou vinou ocitli v ťažkej situácii. Možno sa nájde niekto, koho príbeh malej Emmky osloví. Aj Váš príspevok sa použije na úhradu nutných rehabilitácií a kúpu invalidného vozíčka, v ktorom sa Emmke veľmi páči, lebo sa sama dostane, kam chce. Ďakujeme!

Číslo účtu IBAN: SK85 3100 0000 0040 4021 8205,
SWIFT: LUBA SKBX. Pripíšte poznámku – Emmka.

Kontakt na OZ Medzi nami: 0905 910 827 alebo 0905 240 389
(medzinami@zoznam.sk).

Kristínka verí v zázraky, treba im však dopomáhať. Nevzdávajú sa a postupne sa zbližujú s komunitou rodín, ktoré majú deti so SMA. „Nikto nám nedal odporúčania, čo máme robiť, aké pomôcky Emmka potrebuje. Jednoducho stanovili diagnózu a basta. Keď sme sa pýtali na odborné rehabilitácie, odpoveď bola – je to drahé. My ale nemáme inú možnosť, Emmka musí cvičiť, pretože na nožičky sa zatiaľ vôbec nestavia. Nechce ani štvornožkovať.“

Vďaka SMA rodinám zistili, že Emmka potrebuje vertikalizátor. S ním je fixovaná vo vzpriamenej polohe. Má tam aj pultik, kam si položí hračky. Niekedy v zvislej polohe aj papá. Získali naň síce príspevok od štátu, ale aj tak museli doplatiť 500 eur. A keď sme už pri číslach, tu je strohá matematika. Kristínka je na rodičovskom príspevku, jej partner pracuje v obchode s elektronikou ako predavač. Žijú v byte s Kristínkinými rodičmi, ktorí síce obaja pracujú, ale v dnešných časoch je vôbec umenie vyžiť. Kristínka tak skoro do práce nenastúpi. Vyučila sa za kozmetičku, ale mamou na plný úväzok bude dlho.

Dieťa s hendikepom má pritom zvýšené výdavky. Na mnohé sa vzťahuje príspevok od štátu, ale takmer vždy je to s doplatkom. Emmka napríklad potrebuje rehabilitačnú stoličku. Tá stojí okolo 1600 eur. Keďže v novembri dostala príspevok od štátu na vertikalizátor, o stoličku môže požiadať o 365 dní. Potrebuje aj rehabilitačnú autosedačku, rehabilitačný kočík a vozíček. Už v ňom sedela a bola šťastím bez seba. Zrazu mala väčšiu slobodu. Malými rúčkami sa mohla otočiť a dostať, kam chcela. „Keď sme to videli, až mi slzy vypadli. Tá radosť v jej očiach. Nedoprajte jej to... Vozík na mieru ale stojí štyritisíc eur. Nemáme šancu to ušetriť. A príspevok nedostaneme. Len na kočík, aj to len na časť,“ zapája sa do debaty Emmkina babka.

Úplne samostatnou finančnou kategóriou sú rehabilitácie. Intenzívny dvojtýždenný pobyt stojí do štyritisíc. Zatiaľ s Emmkou chodia aspoň raz do týždňa do piešťanského Hendi centra. Z Bratislavy hodinu cestujú, hodinu cvičia a hodinu idú domov. Je to 70 eur za cvičenie. Emmka by však potrebovala intenzívny pobyt. Je citlivá na cudzích ľudí, má strach, plače, lekárov

„Nikto nám nedal odporúčania, čo máme robiť, aké pomôcky Emmka potrebuje. Jednoducho stanovili diagnózu a basta.“

Prispieť môžete aj naskenovaním tohto kódu z vášho mobilného bankingu.

za svoj krátky život si totiž užila až-až. Na intenzívnom pobyte by mala čas zbližiť sa s terapeutmi, prestať sa báť a lepšie spolupracovať pri rehabilitovaní.

Ak sa čo i len trochu dá, prosím, pomôžme Emmke, aby svoj život s SMA mala čo najkvalitnejší. Aby bola čo najviac samostatnou. Pretože liek Zolgesma síce dostala, ale to automaticky neznamená, že všetko bude ok. „Napriek jeho podaniu je dieťa s SMA odkázané na rehabilitácie. Tie sú finančne náročné. Mali sme iné plány v živote, teraz máme len jeden. Postaviť našu Emmku na nožičky. Skvalitniť jej život, ako sa len dá. Bez pomoci je to nereálne.“●

**Nájdeme
domov
aj vašim**

2 %

**Venujte nám 2 % z vašich daní.
Spolu pomôžeme ľuďom bez
domova dostať sa z ulice a nájsť
svoj domov.**

**Ďakujeme.
NOTABENE**

**Návod, ako postupovať, nájdete na:
notabene.sk/dve-percenta**

**Údaje o prijímateľovi:
Názov: Proti prúdu
IČO: 36068781**